

การรับรู้ความเสี่ยงด้านสุขภาพของคนไร้บ้านในสถานการณ์โควิด-19
และความต้องการพื้นฐาน¹

Health Risk Perception of Homeless People
During COVID-19 Pandemic and Their Basic Needs

บุญเลิศ วิเศษปรีชา

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ม.ธรรมศาสตร์

Boonlert Visetpricha

Faculty of Sociology and Anthropology, Thammasat University

E-mail: boonlert_pricha@yahoo.com

วันรับบทความ: 1 มีนาคม 2564 (Received March 1, 2021)

วันแก้ไขบทความ: 14 มีนาคม 2565 (Revised March 14, 2022)

วันตอบรับบทความ: 28 มีนาคม 2565 (Accepted March 28, 2022)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้นำเสนอความซับซ้อนของชีวิตและความต้องการคนไร้บ้านในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ระลอกแรก ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2563 และศึกษาต่อเนื่องจนถึงเดือนสิงหาคม 2563 ผู้วิจัยสาธิตระเบียบวิธีการศึกษาสองวิธี คือ วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและการศึกษาเชิงปริมาณผ่านการสำรวจ โดยใช้แนวคิดการรับรู้ความเสี่ยงด้านสุขภาพเป็นกรอบแนวคิดของการศึกษา ผลการศึกษามีสองประเด็น หนึ่ง คนไร้บ้านประเมินความเสี่ยงด้านสุขภาพจากโรคโควิด-19 ของตัวเองในระดับต่ำ อีกทั้งมีทัศนคติว่า พวกเขาไม่มีความรู้ด้านสุขภาพสูง และไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นที่ไม่ใช่คนไร้บ้านมากนัก จึงมองว่าโอกาสที่จะได้รับเชื้อมีน้อย สอง คนไร้บ้านมีความต้องการหลากหลาย ตั้งแต่คนที่มีความเคยชินกับ

ชีวิตข้างถนน ไม่คาดหวังการช่วยเหลือใด ๆ หรือคาดหวังแค่ว่ามีสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ห้องน้ำ และที่อาบน้ำ โดยไม่จำเป็นต้องหาที่พักอาศัย ถัดมาคือกลุ่มที่ยังคงต้องการใช้ชีวิตอิสระ และต้องการมีรายได้มากขึ้นจากการทำงานแบบไม่ประจำ แล้วนำรายได้นั้นไปใช้จ่ายตามความต้องการของตัวเอง คนไร้บ้านส่วนใหญ่เห็นว่า ที่อยู่อาศัยไม่ใช่ความจำเป็นเร่งด่วน ซึ่งต่างจากในต่างประเทศที่การช่วยเหลือคนไร้บ้านเริ่มต้นด้วยความช่วยเหลือด้านที่อยู่อาศัยก่อนและเสริมด้วยการสนับสนุนด้านอื่น ๆ

คำสำคัญ คนไร้บ้าน, โควิด-19, การรับรู้ความเสี่ยงด้านสุขภาพ, ความต้องการพื้นฐาน, มานุษยวิทยาเพื่อสาธารณะ

Abstract

This research article proposes homeless people's complex lives and their basic needs during the COVID-19 Pandemic since March 2020 and studied until August 2020. The researcher employed two research methods for this study, namely a qualitative method by conducting participant observation and a quantitative method by doing surveys. The conceptual framework for this research is the health risk perception. The result demonstrates two issues. First, homeless people in Bangkok assessed that their health risk of COVID-19 was low. They held that they had a strong immune system and rarely interacted with others who were not homeless, therefore they had a low possibility to receive the virus. Second, homeless people had different needs. Some who already got used to the street life did not expect any assistance. Others expected trivial assistance, such as providing

them a toilet and a bathroom, and did not require housing assistance. Several homeless people still preferred the street life, which they could be free, and needed only having income from irregular work. Then they could expense their income for what they want. Majorities of homeless people thought that housing was not an emergency need. It is different from the experiences of supporting homeless people abroad that emphasizes supporting housing for homeless people is the first priority and then provide other supportive services.

Keywords: homeless people, COVID-19, health risk perception, basic needs, public anthropology

บทนำ

“ไม่ต้องหนีครับ ไม่ต้องหนีครับ ผมมาสอบถามความเป็นอยู่เฉย ๆ ครับ ไม่ได้มาจับ มาทำอะไรครับ ไม่ต้องกลัวครับ” (บันทึกภาคสนามวันที่ 5 เมษายน 2563 ที่ริมคลองผดุงกรุงเกษม ข้างสถานีรถไฟหัวลำโพง)

นายจตุติ ไกรฤกษ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พม.) ธิบ่บอกรับกับกลุ่มคนไร้บ้านที่เมื่อครู่ยืนมุงอยู่ห่าง ๆ ขณะเขาพูดคุยกับครอบครัวคนไร้บ้านครอบครัวหนึ่ง ครั้นเมื่อเขากำลังบ่ยหน้าเดินเข้าไปเพื่อพูดคุยกับคนไร้บ้านคนอื่น ๆ ผู้คนที่อยู่ในทิศทางที่รัฐมนตรีกำลังเดินไปหาต่างแตกฮือ เดินหนีไปคนละทิศละทาง เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อรรมว. พม. มาลงพื้นที่ข้างสถานีรถไฟหัวลำโพงเพื่อหวังจะมาประชาสัมพันธ์ว่าพม. มีการจัดเตรียมบ้านมิตรไมตรีเพื่อให้คนไร้บ้านได้พักอาศัยและปลอดภัยจากการติดเชื้อโควิด-19 แต่คนไร้บ้านกลับไม่ประสงค์แม้แต่ว่าจะพูดคุยด้วย

คล้ายหลังจากที่รัฐมนตรีเดินทางกลับไปแล้ว ผู้วิจัยที่กำลังลงพื้นที่ปะปนอยู่ในกลุ่มคนไร้บ้าน จึงอธิบายให้คนไร้บ้านเข้าใจว่า ชายที่นำคุณลงพื้นที่นั้น เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับการดูแลคนไร้บ้าน และมาเพื่อบอกว่า มีการจัดที่พักรองรับคนไร้บ้านในช่วงโควิด-19 ก็ได้รับคำตอบจากคนรอบข้างทำนองว่า ไม่สนใจที่จะไปอยู่เพราะอยู่ข้างนอกแบบนี้เป็นอิสระกว่า

เรื่องราวและคำบอกเล่าข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างระหว่างแนวทางความช่วยเหลือที่รัฐจัดเตรียมไว้กับความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย ผู้รับบริการ ภาพที่คนไร้บ้านเดินหนีรัฐมนตรี ยังสะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างของความไม่ไว้วางใจระหว่างคนไร้บ้านกับเจ้าหน้าที่ในสังกัดของกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ที่ยังคงมีอยู่ แม้ความสัมพันธ์ระหว่างคนไร้บ้านกับเจ้าหน้าที่ พม. จะดีขึ้นกว่าเดิมครั้งที่ผู้วิจัยบุกเบิกการศึกษาเรื่องคนไร้บ้านในช่วงปี 2544-2546 ก็ตาม (บุญเลิศ, 2546)

บทความวิจัยนี้นำเสนอประสบการณ์ของคนไร้บ้านในช่วงการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ในระลอกแรก คือระหว่างเดือนมีนาคม 2563 ถึงเดือนสิงหาคม 2563 ผู้วิจัยผานระเบียบวิธีการศึกษาสองวิธี คือ วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและการศึกษาเชิงปริมาณผ่านการสำรวจ เพื่อตอบคำถามการวิจัยในสองประเด็นสำคัญคือ *หนึ่ง* คนไร้บ้านรับรู้ความเสี่ยงด้านสุขภาพต่อโรคโควิด-19 อย่างไร *สอง* แนวทางการช่วยเหลือคนไร้บ้านที่สอดคล้องกับความต้องการของคนไร้บ้านเป็นอย่างไร งานวิจัยชิ้นนี้ใช้แนวคิดการรับรู้ความเสี่ยง (risk perception) (Brown, 1992; Trostle, 2005) เพื่อทำความเข้าใจว่าคนไร้บ้านมีการรับรู้ต่อการระบาดของโรคโควิด-19 อย่างไร โดยมีจุดยืนสนับสนุนแนวทางมานุษยวิทยาเพื่อสาธารณะที่สนับสนุนให้น้องค์ความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาไปใช้เพื่อประโยชน์ต่อสังคมและกลุ่มคนที่นักมานุษยวิทยาศึกษา (public anthropology) (Borofsky, 2010) โดยงานชิ้นนี้เป็นการนำความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของ

คนไร้บ้านไปพัฒนาข้อเสนอแนวทางการสนับสนุนคนไร้บ้านที่สอดคล้องกับความต้องการของคนไร้บ้านที่มีความหลากหลาย

ความต้องการของคนไร้บ้าน: องค์ความรู้ที่ยังขาดแคลนในสังคมไทย

ในแวดวงวิชาการไทย หลังจาก บุญเลิศ วิเศษปรีชา (2546) ได้บุกเบิกการศึกษาคนไร้บ้านในสังคมไทย ผ่านวิทยานิพนธ์เรื่อง *เปิดพรมแดนโลกของคนไร้บ้าน* ด้วยวิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมโดยการใช้ชีวิตร่วมกับคนไร้บ้าน เพื่อทำความเข้าใจวิถีชีวิตและโลกทัศน์ของคนไร้บ้าน งานศึกษาเกี่ยวกับคนไร้บ้านก็มีตามมามากมาย อาทิ การศึกษาภาพรวมและปัญหาการทำงานของหน่วยงานที่ทำงานกับผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะ ทั้งเด็กเร่ร่อน ผู้ป่วยข้างถนน และคนไร้บ้าน เพื่อสังเคราะห์เป็นข้อเสนอในการทำงานกับคนไร้บ้าน (อัจฉรา และคณะ, 2557) การสำรวจประชากรของคนไร้บ้านในเขตกรุงเทพฯ (อนรรฆ และคณะ, 2559) การวิเคราะห์และโต้แย้งมายาคติเกี่ยวกับผู้ไร้บ้านในสังคมไทย (รณภูมิ, 2560) การศึกษาสาเหตุ การปรับตัว และการเห็นคุณค่าตัวเองของคนไร้บ้านที่เข้าร่วมโครงการ Food For Friend ของมูลนิธิกระจกเงา (กุลธิดา และพนมพร, 2559) อย่างไรก็ตาม งานเหล่านี้ยังคงมีจุดเน้นที่ไม่ต่างไปจากที่บุญเลิศเคยศึกษาไว้ คือ เน้นศึกษาวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน เพื่อทำความเข้าใจและลดอคติที่คนในสังคมมีต่อคนไร้บ้าน แต่ยังไม่ได้กล่าวถึงแนวทางการช่วยเหลือคนไร้บ้านที่ควรจะเป็นมากนัก

ต่อมา คืองานกลุ่มที่เริ่มขยับขอบเขตไปสู่การศึกษาความต้องการของคนไร้บ้าน แต่ยังคงให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตของคนไร้บ้านเป็นหลัก เช่น ศึกษาการตัดสินใจออกจากครอบครัวของคนไร้บ้านที่จังหวัดพิษณุโลก และนำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายว่าต้องให้ความสำคัญกับปัญหาครอบครัวก่อนที่ผู้คนจะทอดทิ้งครอบครัว (พงศธร, 2560) ทว่างานศึกษาชิ้นนี้ยังมีข้อจำกัดคือ ให้ความสำคัญกับสถาบันครอบครัวที่คนไร้บ้านจากมาเท่านั้น แต่ไม่ได้กล่าวถึงความต้องการความช่วยเหลือด้านอื่น ๆ เช่นกรณีที่คนไร้บ้านไม่ประสงค์

จะกลับไปอยู่กับครอบครัว ทำนองเดียวกับการศึกษาวิถีชีวิตของคนไร้บ้านในเมืองขอนแก่น (คณิน และคณะ, 2561)

นอกจากนี้มีการศึกษาคนไร้บ้านในประเด็นเฉพาะจากมุมมองของสาขาวิชานั้น ๆ เช่น สาขาจิตวิทยา ถิรพันธ์ ช่วยมิ่ง (2562) ศึกษาปัจจัยทางด้านจิตสังคมของกลุ่มคนไร้บ้านที่เป็นผู้ป่วยจิตเวช โดยพยายามเชื่อมโยงให้เห็นทั้งการป้องกันและการช่วยเหลือผู้ป่วยจิตเวชข้างถนน สาขานิติศาสตร์ เน้นความเหลื่อมล้ำด้านสิทธิและวิเคราะห์การเข้าถึงสิทธิที่ควรจะได้รับตามกฎหมายและการไม่ถูกเลือกปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่รัฐ (ไพสิฐ และคณะ, 2560) ทศนคติของคนไร้บ้านและตำรวจที่มีต่อกันและกัน อันส่งผลต่อการบังคับใช้กฎหมายในทางปฏิบัติของตำรวจต่อคนไร้บ้าน (สรชา, 2562) การคุ้มครองสิทธิและการเข้าถึงความยุติธรรมของคนไร้ที่พึ่ง (ภิมกร, 2562) งานชุดนี้มีข้อเสนอแนะด้านกฎหมาย รวมถึงข้อควรปฏิบัติของหน่วยงานต่าง ๆ ต่อคนไร้บ้าน

งานศึกษาเกี่ยวกับสื่อและภาพลักษณ์ของคนไร้บ้านก็มีหลายชิ้น เช่น วิเคราะห์รูปแบบและการนำเสนอเนื้อหาในเฟซบุ๊กแฟนเพจมูลนิธิสรชน ที่พยายามตอรองอัตลักษณ์ของผู้ใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะ (จำไพพรรณ และพรรษาสิริ, 2557) การประกอบสร้างภาพจำของคนไร้บ้านบนหน้าหนังสือพิมพ์ และการรับรู้ของคนทั่วไปที่มีต่อคนไร้บ้าน (ปณวัฒน์ และวิไลวรรณ, 2558) การสร้างสรรค์งานศิลปะผ่านการศึกษาและทำความเข้าใจเรื่องราวของคนไร้บ้าน บริเวณสนามหลวง (อรอนงค์, 2561) งานกลุ่มนี้เน้นการตอรองภาพลักษณ์ของคนไร้บ้านมากกว่าศึกษาความต้องการของคนไร้บ้าน

ส่วนงานศึกษาแนวทางการช่วยเหลือคนไร้บ้าน เช่น การศึกษาภูมิหลังของขอทานและคนเร่ร่อนที่เข้ามารับการช่วยเหลือในสถานสงเคราะห์แรกรับ คนไร้ที่พึ่งสันมหาพน เชียงใหม่ รวมถึงเหตุผลที่ทำให้กลับมาใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะอีกครั้ง (วสันต์, 2549) ความต้องการของคนไร้บ้านแต่ละคนที่เข้ามาพักอาศัยในศูนย์สุวิทย์ วัดหนู ซึ่งเป็นศูนย์พักอาศัยสำหรับคนไร้บ้าน

ที่บริหารจัดการโดยกลุ่มคนไร้บ้านและมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (นภัสภรณ์, 2558) บทบาทของทีมสหวิชาชีพในการคุ้มครองผู้ไร้ที่พึ่งตามแผนฟื้นฟูรายบุคคลสำหรับผู้เข้ามารับบริการที่ศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง กรมสวัสดิการสังคม (ปวรวรรณ, 2561) งานกลุ่มนี้มีข้อจำกัดสำคัญคือกลุ่มเป้าหมายเป็นผู้ที่พักอยู่ในสถานที่ที่จัดสำหรับคนไร้บ้านหรือคนไร้ที่พึ่ง ไม่ว่าจะโดยรัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชนก็ตาม แต่คนกลุ่มนี้มีจำนวนน้อยกว่าคนไร้บ้านอีกจำนวนมากที่อาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะ การศึกษาความต้องการผู้ที่พักอาศัยในสถานที่เหล่านี้ จึงไม่ได้ตอบคำถามว่า เหตุใดผู้ไร้ที่อยู่อาศัยอีกจำนวนมากจึงไม่ประสงค์เข้าพักหรือใช้บริการในสถานที่เหล่านี้

ทำนองเดียวกัน การศึกษาในสาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ที่มุ่งใช้ความรู้ในสาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์มาออกแบบศูนย์ที่พักอาศัยหรือศูนย์ช่วยเหลือคนไร้บ้านให้สอดคล้องกับการพัฒนาอาชีพของคนไร้บ้าน (วรลือ, 2551) สอดคล้องกับการจัดสรรพื้นที่ในการทำกิจกรรมตามการใช้งาน (ชัชวาล, 2556) การประเมินที่อยู่อาศัยของคนไร้บ้าน (รุสนี, 2558) เป็นต้น งานกลุ่มนี้มีข้อจำกัดที่ไม่ได้ตอบโจทย์ความต้องการของคนไร้บ้านที่ยังอยู่ในพื้นที่สาธารณะ

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคนไร้บ้านจะพบว่า นับแต่งานบุกเบิกเรื่องคนไร้บ้านของ บุญเลิศ วิเศษปรีชา (2546) ประเด็นหลักของการศึกษายังเป็นเรื่องวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน และการลดอคติที่มีต่อคนไร้บ้าน แต่งานที่มุ่งตอบคำถามถึงแนวทางการช่วยเหลือที่สอดคล้องกับความต้องการของคนไร้บ้านที่อยู่ในที่สาธารณะยังมีจำกัด ส่วนงานที่ศึกษาเพื่อสนับสนุนคนไร้บ้านที่อยู่ในสถานที่พักซึ่งจัดไว้ให้คนไร้บ้าน ก็ไม่ได้ตอบคำถามว่า ความต้องการของคนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะคืออะไร เหตุใดพวกเขาจึงไม่ไปเข้ารับบริการ การขาดแคลนความรู้เกี่ยวกับแนวทางการช่วยเหลือที่สอดคล้องกับความต้องการของคนไร้บ้าน สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในช่วงสถานการณ์โควิด-19 ที่ความช่วยเหลือซึ่งภาครัฐเตรียมไว้กลับไม่เป็นที่ต้องการของคนไร้บ้าน ถึงขนาดที่รัฐมนตรีลงไปพบปะคนไร้บ้าน ก็ยังมีคนไร้บ้านเดินหนี

เมื่อเปรียบเทียบกับต่างประเทศที่ภาครัฐและภาคประชาสังคมมีการดำเนินการมากมายในช่วงการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 เพื่อช่วยป้องกันการติดเชื้อของคนไร้บ้าน อาทิ ในประเทศแคนาดามีการขอความร่วมมือจากภาคเอกชนเปิดโรงแรมให้คนไร้บ้านได้พักอาศัย ขณะที่ประเทศฝรั่งเศสมีการปรับเปลี่ยนศูนย์ประชุมปาลัสเดเฟสติวัลเดอแคนส์ (Palais des Festivals) สถานที่จัดงานเทศกาลภาพยนตร์เมืองคานส์ (Cannes Film Festival) เป็นที่พักของคนไร้บ้าน (Thai PBS, 2563) ส่วนในสหรัฐอเมริกา บางรัฐแม้จะไม่ได้เตรียมการที่ดี แต่ก็มีมีการปรับเปลี่ยนลานจอดรถให้เป็นที่พักของคนไร้บ้าน โดยมีการตีตารางพื้นที่เพื่อให้คนไร้บ้านไม่อยู่ใกล้ชิดกัน (โพสตุเคย์, 2563) ประเทศฟิลิปปินส์ที่พื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจและระบบสวัสดิการสังคมด้อยกว่าประเทศไทย ก็ยังมีการเตรียมที่พักให้คนไร้บ้าน เช่น ใช้สนามบาสเกตบอลท้องถิ่น โดยมีผนังชั่วคราวกันเพื่อให้เกิดการเว้นระยะห่าง (TCU, 2563)

มากกว่านั้นเมื่อผ่านสถานการณ์เฉพาะหน้าไปแล้ว ก็มีงานวิชาการในต่างประเทศจำนวนมากศึกษาผลกระทบของการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ต่อคนไร้บ้าน อย่างคนไร้บ้านที่เป็นเยาวชนที่รู้สึกสูญเสียซ้ำซ้อน เช่น ตกงาน บางคนหันกลับไปใช้ยาเสพติด (Rew et al., 2021) งานบางชิ้นสะท้อนชีวิตของคนไร้บ้านในช่วงโควิด-19 ที่ต้องอยู่กับการรอคอย แต่ผลด้านบวกที่เกิดขึ้นตามมาคือ การที่คนไร้บ้านซึ่งเคยอยู่แต่ในที่สาธารณะ แต่ในช่วงโควิด-19 กลับเป็นโอกาสให้พวกเขาได้มาพักในโรงแรมที่จัดไว้สำหรับคนไร้บ้าน ทำให้เกิดความรู้สึกถึงชีวิตที่ดีขึ้น มีเพื่อน และมีแรงจูงใจที่จะกลับมาทำงานและหาเช่าอะพาร์ตเมนต์เป็นของตัวเอง (Feldman & Perez, 2020)

นอกจากนี้ก็มีงานวิจัยที่ทบทวนการให้บริการคนไร้บ้านในช่วงสถานการณ์โควิด-19 และมองหาจุดอ่อนที่ควรปรับปรุงให้ดีขึ้นหากเกิดวิกฤติอีกครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการขาดแคลนอาสาสมัครในช่วงโควิด-19 เพราะอาสาสมัครไม่สามารถเดินทางมาที่ศูนย์บริการได้ ส่วนการจัดสรรทรัพยากรหรือ

งบประมาณจากรัฐบาลกลางก็ไม่ได้ประสานงานกับองค์กรเอกชน ทำให้ทรัพยากรไม่ถูกแจกจ่ายอย่างทั่วถึง แต่แง่มุมบวกคือ มีภาคประชาสังคมบริจาคอุปกรณ์ต่าง ๆ มากขึ้น (Pixley et al., 2021) ในด้านการพักอาศัยในช่วงกักตัว ก็พบว่า การเว้นระยะห่างไม่อาจทำได้โดยเคร่งครัดในศูนย์บริการ แม้อาสาสมัครจะคอยบอกก็ตาม เพราะในช่วงรับประทาน หรือการนั่งรอคอย คนมักจะมีปฏิสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน (Rodriguez et al., 2021)

นอกจากนี้ งานวิจัยในสาขามานุษยวิทยาการแพทย์ หลายชิ้นต่างเน้นย้ำในประเด็นสำคัญว่าการระบาดของโรคโควิด-19 เผยให้เห็นความเหลื่อมล้ำด้านสุขภาพ (Higgins et al., 2020; Team & Manderson, 2020) โดยใช้แนวคิดความรุนแรงเชิงโครงสร้างมาอธิบายว่า แม้เชื้อไวรัสจะแพร่สู่ทุกคนได้โดยไม่แบ่งแยกสถานะชนชั้นและเชื้อชาติ หากแต่เมื่อสถานการณ์แพร่ระบาดดำเนินไป คนที่มีสถานะแตกต่างกันมีความสามารถในการป้องกันการติดเชื้อแตกต่างกัน กรณีของคนชายขอบ ไม่ว่าจะเป็นคนจนที่เข้าไม่ถึงระบบสวัสดิการ คนไร้บ้าน แรงงานข้ามพรมแดน จึงได้รับผลกระทบมากกว่าคนกลุ่มอื่น (Singer & Rylko-Bauer, 2021) จากมุมมองที่พิจารณาปัญหาเชิงโครงสร้างเมื่อเชื่อมโยงมาสู่ประเด็นคนไร้บ้าน งานวิจัยในรัฐแอตแลนต้าจึงเน้นย้ำความสำคัญของการแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุ คือ ให้ผู้ไร้ที่อยู่อาศัยได้เข้าถึงที่อยู่อาศัย ซึ่งจะเป็นทั้งการแก้ไขปัญหาการไร้ที่อยู่อาศัยและการป้องกันการติดเชื้อโควิด-19 อย่างยั่งยืน (Montgomery et al., 2021: 2448-2450)

แนวคิดและระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ ใช้แนวคิดการรับรู้ความเสี่ยง (risk perception) เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจว่าคนไร้บ้านรับรู้ความเสี่ยงของโรคโควิด-19 อย่างไร แนวคิดดังกล่าวเป็นหนึ่งในแนวคิดมานุษยวิทยาการแพทย์ซึ่งเป็นสาขาย่อยของมานุษยวิทยาที่ศึกษาแนวคิดทางด้านวัฒนธรรมเกี่ยวกับร่างกาย สุขภาพ และการเจ็บป่วย มานุษยวิทยาการแพทย์ตระหนักว่า สุขภาพและ

การเจ็บป่วยเป็นส่วนหนึ่งของการจัดประเภททางวัฒนธรรม อีกทั้งแต่ละวัฒนธรรมก็มีตรรกะในตัวเองในการอธิบายความเจ็บป่วย นักมานุษยวิทยาใช้การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาเพื่อทำความเข้าใจสุขภาพและการรักษา การเจ็บป่วยของสังคมแต่ละวัฒนธรรม (Baer et al., 1977; Bhasin, 2007) Arthur Kleinman นักมานุษยวิทยาการแพทย์คนสำคัญ แยกให้เห็นความแตกต่างระหว่าง การเจ็บป่วย (illness) ว่าเป็นคำที่มีความหมายในเชิงวัฒนธรรม หมายถึงการให้ความหมายต่อการเจ็บป่วยโดยคนในสังคม ส่วนโรค (disease) เป็นการให้ความหมายจากมุมมองด้านการแพทย์สมัยใหม่ (Kleinman, 1988)

จากแนวคิดพื้นฐานในทางมานุษยวิทยาการแพทย์ข้างต้น หนังสือ *Epidemiology and Culture* โดย James A. Trostle (2005) เน้นย้ำว่า ความรู้ด้านระบาดวิทยาไม่อาจจำกัดเฉพาะองค์ความรู้ด้านโรคระบาดจากมุมมองของแพทย์สมัยใหม่เท่านั้น หากแต่ต้องคำนึงถึงมิติทางวัฒนธรรม เนื่องด้วยคนธรรมดา (laypersons) ก็สร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการระบาดของโรคจากมุมมองของพวกเขาเช่นกัน อีกทั้งความรู้ของพวกเขาต่างจากความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ (professional) เกิดเป็นความรู้ด้านระบาดวิทยาของคนธรรมดา (lay epidemic) ซึ่งต่างจากรบาดวิทยาของผู้เชี่ยวชาญ (professional epidemic) (Trostle, 2005: 150-151)

คนธรรมดาและผู้เชี่ยวชาญไม่เพียงมองโรคระบาดต่างกัน แต่ยังมี การรับรู้เกี่ยวกับความเสี่ยงต่างกันด้วย แนวคิดการรับรู้เกี่ยวกับความเสี่ยง (risk perception) พัฒนาขึ้น โดย Paul Slovic ที่มีพื้นฐานทางด้านจิตวิทยา เขาเสนอว่า อันตราย (danger) เป็นของจริง (real) แต่ความเสี่ยงเป็นสิ่งที่สร้างทางสังคม การประเมินเป็นเรื่องแต่ละบุคคลที่ผสมผสานข้อมูลทั้งด้านวิทยาศาสตร์และการพิจารณาปัจจัยด้านการเมือง วัฒนธรรม สังคม และจิตวิทยา (Slovic, 1997: 95) การประเมินความเสี่ยงของผู้คนจึงได้อิทธิพลจากคุณสมบัติทางสังคมของคนนั้น ๆ รวมถึงความรู้ด้านพฤติกรรมหรือการเปรียบเทียบกับพฤติกรรมที่แตกต่างออกไป (Trostle, 2005: 152) หรือ

กล่าวให้ชัดเจนขึ้น ระบาดวิทยาของนครธรรมดา เป็นการตีความความเสี่ยงด้านสุขภาพผ่านการสังเกตและการถกเถียงเกี่ยวกับการเจ็บป่วยและการเสียชีวิตในกรณีต่าง ๆ ภายในเครือข่ายส่วนตัวและในพื้นที่สาธารณะ เป็นการตีความจากหลักฐานทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการจากแหล่งต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์และวารสาร (Trostle, 2005: 155) ในช่วงการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 มีการศึกษาการรับรู้ด้านความเสี่ยงของคนไร้บ้านต่อการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 เช่น บทความของ Andy Guise และคณะ (2022) เสนอประเด็นที่น่าสนใจว่า คนไร้บ้านในอังกฤษมีอัตราการติดเชื้อต่ำกว่าที่คนทั่วไปคาดการณ์ และคนไร้บ้านเองก็คิดว่า พวกเขามีความเสี่ยงต่อการติดเชื้อโควิด-19 ต่ำ งานวิจัยชิ้นนี้ประยุกต์แนวคิดการรับรู้ความเสี่ยง เพื่อวิเคราะห์ทำความเข้าใจว่า คนไร้บ้านรับรู้ความเสี่ยงของตนเองต่อโรคโควิด-19 อย่างไร

ส่วนการศึกษาเพื่อค้นหาแนวทางการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนไร้บ้านที่สอดคล้องกับความต้องการของคนไร้บ้านเอง เป็นการศึกษาตามแนวทางมานุษยวิทยาเพื่อสาธารณะ (public anthropology) (Borofsky, 2010) เพื่อทำให้ความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาไม่ถูกจำกัดรับรู้เฉพาะในแวดวงวิชาการ หากแต่เชื่อมโยงความรู้ที่ได้ไปสู่การสร้างประโยชน์ในทางสาธารณะ ไม่ว่าจะเป็นการทำความเข้าใจประเด็นปัญหาสังคมในเชิงลึก หรือการจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อปกป้องสิทธิหรือส่งเสริมคุณภาพชีวิตของกลุ่มคนที่นักมานุษยวิทยาศึกษา (Borofsky & De Lauri, 2019) ในส่วนของประเด็นคนไร้บ้าน นักมานุษยวิทยาในสหรัฐอเมริกา อังกฤษ แคนาดา ต่างมีบทบาทในการสร้างความเข้าใจและลดอคติที่มีต่อคนไร้บ้าน ตลอดจนปกป้องและเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยและสวัสดิการอื่น ๆ ของคนไร้บ้าน (Dehavenon, 1994; Glasser & Bridgman, 1999; บุญเลิศ, 2564)

ด้านระเบียบวิธีวิจัยในงานชิ้นนี้ ผู้วิจัยใช้สองระเบียบวิธีการวิจัยร่วมกัน **วิธีการแรก**เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพด้วยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participant observation) ตามแนวทางของสาขามานุษยวิทยาและวิธีการ

เชิงปริมาณด้วยการสำรวจ เพื่อใช้จุดแข็งของทั้งสองวิธีในการได้มาซึ่งข้อมูล เพื่อตอบคำถามของการวิจัย วิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมทำให้ผู้วิจัยสามารถสังเกตชีวิตคนไร้บ้านในชีวิตประจำวันได้อย่างเป็นธรรมชาติ และค่อย ๆ สร้างความไว้วางใจระหว่างผู้วิจัยกับคนไร้บ้าน อย่างไรก็ตาม วิธีการนี้ใช้เวลานานและเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลเชิงลึก (key informants) ได้จำนวนน้อย ซึ่งอาจไม่สะท้อนทัศนคติของคนไร้บ้านที่มีความหลากหลาย นักวิจัยจึงนำข้อมูลเชิงลึกที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลหลัก มาทำเป็นแบบสอบถามสำหรับสัมภาษณ์คนไร้บ้านเพื่อให้ได้ทัศนคติจากคนไร้บ้านจำนวนมากขึ้นกว่าผู้ให้ข้อมูลเชิงลึก

ผู้วิจัยเริ่มต้นเข้าสนามของการศึกษาชิ้นนี้ในวันที่ 22 มีนาคม 2563 ซึ่งเป็นช่วงที่ผู้คนทั่วไปกำลังตื่นตัวกับการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ระลอกแรก นับแต่ช่วงกลางเดือนมีนาคม 2563 ที่มีการแพร่ระบาดของคลัสเตอร์กลุ่มสนามมวยและรัฐบาลออกคำสั่งแต่งตั้งศูนย์บริหารสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (โควิด-19) (ศบค.) ในวันที่ 12 มีนาคม 2563 และประกาศมาตรการล็อกดาวน์ในวันที่ 26 มีนาคม 2563 ก่อนที่จำนวนผู้ติดเชื้อจะลดจำนวนลงในเดือนพฤษภาคม 2563 และรัฐบาลผ่อนคลายมาตรการล็อกดาวน์ตามลำดับ (ธัญวัฒน์ และสุสธดา 2564) ช่วงเดือนมีนาคมที่คนทั่วไปต่างตื่นตัวกับการป้องกันโรคโควิด-19 นั้นภาครัฐและสื่อมวลชนเองก็ยังไม่ได้สนใจคนไร้บ้านในสถานการณ์โควิด-19 มากนัก ผู้วิจัยเองก็ห่างจากสนามคนไร้บ้านไปนาน ด้วยความเป็นห่วงว่าหากมีคนไร้บ้านติดเชื้อแล้วจะแพร่ระบาดติดต่อกันเป็นจำนวนมาก จึงหาทางที่จะทำใหภาครัฐและสังคมตระหนักถึงคนไร้บ้านในช่วงสถานการณ์โควิด-19 จึงชวนผู้สื่อข่าวจาก WAY Magazine ซึ่งเป็นสื่อออนไลน์ไปทำข่าวคนไร้บ้านที่รอรับแจกอาหารที่ข้างสถานีรถไฟหัวลำโพง ทั้งในรูปแบบบทความและวิดีโอ ทำให้มีผู้สนใจจำนวนมาก (วีรพงษ์, 2563) สิ่ง que ผู้วิจัยสังเกตเห็นในวันแรกของการไปพื้นที่ก็คือ ขณะนั้นคนไร้บ้านรับรู้และตื่นตัวต่อการป้องกันโรคโควิด-19 น้อยมาก ผู้มารับแจกอาหารมากกว่าครึ่งหนึ่งไม่ได้ใส่หน้ากากอนามัย

ต่อมาผู้วิจัยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) เพื่อทำโครงการวิจัยเร่งด่วนสำหรับการรับมือกับสถานการณ์โควิด-19 และหลังโควิด-19 ผู้วิจัยจึงเริ่มต้นการทำวิจัยอย่างเป็นระบบด้วยการไปภาคสนามที่ข้างสถานีรถไฟหัวลำโพง ตั้งแต่วันที่ 5 เมษายน 2563 แม้ผู้วิจัยจะเคยคลุกคลีกับคนไร้บ้านมาก่อนในช่วงปี 2544-2546 แต่ระยะหลังผู้วิจัยไม่ได้ไปภาคสนามบ่อย เว้นแต่ไปร่วมกิจกรรมกับคนไร้บ้านที่องค์กรพัฒนาเอกชนจัดขึ้น ดังนั้นการกลับมาลงพื้นที่ของผู้วิจัยจึงเหมือนเป็นคนหน้าใหม่ที่เขาสนาม นาน ๆ จึงจะพบคนไร้บ้านที่ผู้วิจัยเคยรู้จักเมื่อรายี่สิบปีก่อน ในการศึกษาขั้นนี้แม้ผู้วิจัยจะได้คลุกคลีในระดับ ‘อยู่ที่นั่น’ (being there) (McGranahan, 2014: 27; บุญเลิศ, 2560) แบบที่นักชาติพันธุ์วรรณาพึงเข้าถึงกลุ่มคนที่ตัวเองต้องการศึกษาให้มากที่สุด เพราะผู้วิจัยไม่ได้ใช้ชีวิตกินนอนข้างถนนแบบคนไร้บ้าน แต่ผู้วิจัยก็พยายามกลมกลืนกับคนไร้บ้านด้วยการเข้าคิวปะปนกับผู้ที่มารอรับแจกอาหารที่ข้างสถานีรถไฟหัวลำโพง พยายามแต่งกายธรรมดาสวมเสื้อยืด กางเกงขาสั้น รองเท้ารัดส้น ซึ่งอาจไม่เหมือนคนไร้บ้านที่ใช้ชีวิตอยู่ข้างถนนที่เดี๋ยวนัก อย่างไรก็ตาม เนื่องจากช่วงดังกล่าวมีคนตักงานจำนวนมากจากมาตรการล็อกดาวน์ของรัฐบาล ผู้วิจัยจึงมักถูกมองว่าเป็นคนตักงานมารับแจกข้าว ไม่ได้แปลกแยกจากคนไร้บ้านที่เดี๋ยวนัก

นอกจากที่ข้างสถานีรถไฟหัวลำโพงแล้ว ผู้วิจัยยังไปรอรับแจกข้าวอีกหลายจุด เช่น หน้าสวนลุมพินี แต่หลังจากนั้นเพียงไม่กี่วัน กรุงเทพมหานครก็ออกประกาศห้ามแจกอาหารนอกจากจุดที่กรุงเทพมหานครกำหนด ซึ่งสวนลุมพินีเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่ถูกห้ามด้วย กรุงเทพมหานครให้เหตุผลว่า การมีผู้รับแจกอาหารแออัดเกรงว่าจะเป็นแหล่งแพร่ระบาดของโรค จึงจัดสถานที่แจกอาหารไว้ที่ลานใต้ทางด่วนถนนพระราม 5 อย่างไรก็ตาม จากการไปสังเกตและไปรับแจกอาหารที่นี้พบว่า ผู้มารับแจกอาหารเป็นคนในชุมชนละแวกใกล้เคียงมากกว่าคนไร้บ้าน อีกสถานที่หนึ่งที่ถูกจัดไว้แจกอาหารอย่างต่อเนื่อง

คือ วงเวียน 12 ห้าง บางลำพู ซึ่งสำนักงานเขตพระนครกำหนดให้ผู้ประสงค์แจกอาหารต้องมาติดต่อประสานงานที่นี้ ไม่อนุญาตให้จอดรถแจกอาหารที่ริมถนนราชดำเนินและลานแม่ธรณีบีบมวยผม ทั้งนี้ แม้ข้างสถานีรถไฟหัวลำโพงและหน้าสวนลุมพินีจะถูกห้ามไม่ให้แจกอาหาร ทว่ายังมีประชาชนจอดรถและแจกจ่ายอาหาร เพราะสะดวกกว่าที่วงเวียนบางลำพู

ในช่วงวันที่ 5 เมษายน-27 พฤษภาคม 2563 ผู้วิจัยไปรับแจกข้าวกับกลุ่มคนไร้บ้านแทบทุกวัน บางวันก็ไปหลายจุดคือไปรอรับแจกอาหารที่บางลำพูตอนบ่ายถึงเย็น จากนั้นตอนเย็นก็ไปที่หัวลำโพงจนถึงค่ำ ทำให้ผู้วิจัยได้สนิทสนมคุ้นเคยกับผู้ที่เรียกได้ว่าเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก รวม 9 คน ได้แก่ พี่เล็ก (นามสมมติ) ซึ่งเริ่มจากการรู้จักเห็นหน้ากันที่ข้างหัวลำโพง มักจะนั่งรอแจกอาหารใกล้ ๆ กัน และนั่งพูดคุยกันระหว่างรอรับแจกอาหารที่วงเวียนบางลำพู หลังจากนั้นก็คุ้นเคยกันมากขึ้น ด้วยวิธีการเช่นนี้ผู้วิจัยจึงคุ้นเคยกับพี่เล็กและเพื่อนคนอื่นในกลุ่ม คือ พี่ใหญ่ ซึ่งใช้ชีวิตแทบจะเหมือนกับคนไร้บ้าน คือ นั่งรอรับแจกอาหารกับคนไร้บ้าน หากแต่ในตอนค่ำพี่ใหญ่บอกว่ายังมีบ้านแม่อยู่แถวเยาวราช ถ้าได้ของแห้งก็จะเอาไปฝากแม่ ไม่ได้ขายแลกเงินสดเหมือนคนไร้บ้านทั่วไป อีกคนคือ ‘เซียนพระ’ ซึ่งไม่ใช่คนไร้บ้าน แต่มารับแจกอาหารในช่วงโควิด-19 เพราะช่วงโควิด-19 ตลาดพระปิด ทำให้ไม่มีรายได้ ในช่วงแรกพี่กลุ่มนี้เข้าใจว่าผู้วิจัยเป็นคนตงงานมารับแจกข้าวและยังมีบ้านที่จะกลับที่รังสิต ส่วนคนไร้บ้านคนอื่นที่ผู้วิจัยรู้จักผ่านวิธีการนี้ เช่น พี่โย่ง คนไร้บ้านประเภทคนชอบเที่ยว หลังจากนั้นเมื่อคุ้นเคยกันมากขึ้นผู้วิจัยจึงบอกพี่เล็กและคนอื่น ๆ ว่า ผู้วิจัยไม่ใช่คนตงงาน แต่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยที่สนใจจะศึกษาความต้องการของคนไร้บ้าน พี่ ๆ กลุ่มนี้ไม่ได้แสดงท่าทางประหลาดใจนัก อาจจะสังเกตเห็นผู้วิจัยมีบุคลิกต่างกับผู้มารับแจกอาหารทั่วไปก็ได้

นอกจากสี่คนข้างต้น ผู้ให้ข้อมูลหลักคนอื่น ๆ ได้แก่ เพชร คนไร้บ้านวัยหนุ่มที่ผู้วิจัยรู้จักตั้งแต่ทำวิจัยเรื่องคนไร้บ้านในช่วงปี 2544-2546 พี่นี้

คนไร้บ้านหญิงที่จำผู้วิจัยได้ตั้งแต่วันแรกที่นักวิจัยไปภาคสนามกับผู้สื่อข่าวของ Way Magazine โอ้ คนไร้บ้านที่นอนประจำแถวอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ และรู้จักคนไร้บ้านหลายคนที่เป็นกลุ่มรับจ้างต่อคิวให้เข้าพระ โอ้จึงช่วยแนะนำคนไร้บ้านคนอื่น ๆ ให้ผู้วิจัยได้พูดคุยสอบถามความเห็น ลุงขาว คนไร้บ้านสูงวัยสุขภาพดี นอนประจำที่อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ น้ำเขียว คนไร้บ้านที่ผู้วิจัยพบและพูดคุยในช่วงมารับแจกอาหารที่ห้วมสนามหลวง

การนั่งเฝ้าตรึงกับคนไร้บ้าน ทำให้ผู้วิจัยสามารถสังเกตกิจกรรมและรับฟังบทสนทนาที่เป็นธรรมชาติซึ่งสะท้อนความคิดความสนใจของคนไร้บ้าน เช่น ที่ไหนจะมีการแจกข้าวสารอาหารแห้ง ซึ่งจะขายเป็นเงินได้ ส่วนหัวข้อเกี่ยวกับความช่วยเหลือที่พวกเขาต้องการ ไม่ใช่บทสนทนาที่จะเกิดขึ้นเองในหมู่คนไร้บ้าน การจะสอบถามความคิดเห็นในประเด็นนี้ผู้วิจัยต้องแนะนำตัวว่า เป็นอาจารย์ต้องการมาศึกษาเพื่อทำความเข้าใจชีวิตและความต้องการของคนไร้บ้าน เพื่อนำไปจัดทำข้อเสนอแนะที่ตรงกับความต้องการของคนไร้บ้าน

วิธีการที่สอง คือ การศึกษาเชิงสำรวจ ผู้วิจัยพัฒนาคำถามและสร้างตัวเลือกของคำตอบจากข้อมูลที่ได้จากการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการกับคนไร้บ้าน และประชุมร่วมกับเจ้าหน้าที่มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยและมูลนิธิกระจกเงา ซึ่งมีโครงการทำงานกับผู้ไร้ที่อยู่อาศัย เพื่อออกแบบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นคำถามที่มีตัวเลือกให้ผู้ตอบเลือกคำตอบ เว้นแต่ผู้ให้ข้อมูลอาจบันทึกข้อมูลเพิ่มเติมจากการพูดคุย เนื้อหาในแบบสอบถาม มีทั้งหมด 5 ส่วน **ส่วนแรก** ข้อมูลคุณลักษณะเบื้องต้นของผู้ให้ข้อมูล **ส่วนที่สอง** การมาเป็นคนไร้บ้านและการใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้าน **ส่วนที่สาม** การดูแลสุขภาพช่วงโควิด-19 **ส่วนที่สี่** การเข้าถึงสวัสดิการและความช่วยเหลือ และ**ส่วนที่ห้า** ความช่วยเหลือที่สอดคล้องกับความต้องการ

หลังจากได้แบบสอบถามชุดแรก นักวิจัยและอาสาสมัครนำแบบสอบถามไปทดลองสอบถามกับคนไร้บ้านจำนวน 10 ชุด จากนั้นนำแบบสอบถาม

กลับมาปรับแก้เพื่อให้สื่อสารกับคนไร้บ้านได้ตรงกับความหมายมากที่สุด ต่อมาจึงไปเก็บข้อมูลด้วยการสำรวจโดยนักวิจัยและอาสาสมัครจากสองมูลนิธิแบบสอบถามอยู่ในรูปแบบของ Google Form อาสาสมัครจะเป็นผู้สัมภาษณ์คนไร้บ้านและบันทึกลงในโทรศัพท์หรือกระดาษ มิได้แจกแบบสอบถามให้คนไร้บ้านทำเอง หรือใช้วิธีกระจายแบบสอบถามเพื่อให้คนไร้บ้านตอบกลับเองแต่อย่างใด

การสำรวจใช้เวลา 40 วัน (12 กรกฎาคม-22 สิงหาคม 2563) เก็บแบบสอบถามได้ทั้งหมด 137 ชุด โดยแบบสอบถามกระจายอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานคร นนทบุรี ปทุมธานี และเชียงใหม่ ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีจำนวนคนไร้บ้านมากเป็นอันดับสองรองจากกรุงเทพมหานคร ตัวอย่างพื้นที่ในกรุงเทพมหานครที่นักวิจัยและอาสาสมัครเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ เช่น ริมถนนราชดำเนิน บางลำพู อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ใต้สะพานพระราม 8 ทำน้ำจังหวัดนนทบุรี ส่วนที่จังหวัดเชียงใหม่ อาทิ อนุสาวรีย์สามกษัตริย์ ตลาดวโรรส ฯลฯ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่หน่วยงานทำงานกับคนไร้บ้านทราบว่า sẽพบกับคนไร้บ้านได้เป็นจำนวนมาก โดยการเก็บข้อมูลด้วยการสำรวจทั้งนักวิจัยและผู้ช่วยเก็บข้อมูล ต่างแนะนำตัวและแจ้งวัตถุประสงค์กับคนไร้บ้านอย่างชัดเจนว่าเป็นการเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยเกี่ยวกับชีวิตและความต้องการของคนไร้บ้านในสถานการณ์แพร่ระบาดของโรคโควิด-19 และถือความสมัครใจของผู้ให้ข้อมูลที่จะตอบคำถามหรือไม่ก็ได้ตามหลักจริยธรรมการวิจัย

ผลการศึกษา

กลัวอดมากกว่ากลัวโควิด

ผลการศึกษาแบ่งเป็นสองประเด็นหลัก ประเด็นแรกคือ การรับรู้ความเสี่ยงของการติดเชื้อโควิด-19 ในทัศนะของคนไร้บ้าน ประโยคที่ผู้วิจัยได้ยินอยู่เสมอระหว่างพูดคุยกับคนไร้บ้านอย่างไม่เป็นทางการคือ ประโยคที่ว่า “โควิดไม่กลัว กลัวอดมากกว่า” สะท้อนให้เห็นว่า คนไร้บ้าน ประเมินความเสี่ยงของการติดเชื้อและอันตรายจากเชื้อโควิด-19 ในระดับต่ำ วันแรกที่ผู้วิจัยไปตั้งข้างสถานีรถไฟหัวลำโพง คือวันที่ 22 มีนาคม 2563 ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐบาลประกาศมาตรการล็อกดาวน์อย่างเข้มงวด ในขณะที่คนทั่วไปต่างหวาดระแวงกับโรคโควิด-19 แต่คนไร้บ้านส่วนใหญ่ยังไม่มีความตื่นตัวเรื่องนี่มากกว่าครึ่งหนึ่งในหมู่พวกเขาไม่ได้ใส่หน้ากากอนามัย แม้จะเข้าใจได้ว่าช่วงเวลานั้นหน้ากากอนามัยหาได้ยาก ครั้นเมื่อผู้วิจัยและกลุ่มคนไร้บ้านที่ไปกับผู้วิจัย นำหน้ากากอนามัยที่เตรียมไว้มาแจกให้กับคนไร้บ้าน คนไร้บ้านก็ใส่หน้ากากอย่างเสียไม่ได้เพื่อให้เกิดโรคที่มาจากอาหาร ไม่ได้สวมหน้ากากด้วยความรู้สึกที่ว่า จำเป็นต้องใส่เพื่อป้องกันการติดเชื้อแต่อย่างใด

ในวันนั้นผู้วิจัยได้คุยกับ ‘เพชร’ (ชื่อสมมติ) คนไร้บ้านที่ผู้วิจัยรู้จัก ตั้งแต่เมื่อคราวทำการศึกษาเรื่องโลกของคนไร้บ้านช่วงปี 2544-2546 เกี่ยวกับความกังวลเรื่องการป้องกันการติดเชื้อโควิด-19 แต่เพชรกลับไม่ได้รู้สึกว่าการติดโควิดเป็นเรื่องใกล้ตัวที่ต้องระวัง เขากล่าวว่า “ใกล้ตัวเธอ ไม่นานะ เพราะมันอยู่ที่ความแออัดมากกว่า ถ้ามีคนหนึ่งเป็น โอกาสแพร่เชื้อมากกว่า อันนี้เชื่ออยู่ แต่เราอยู่แบบนี้ อากาศเปิดแบบนี้ มันไม่น่าเป็นไปได้” ความหมายของเพชรคือ เชื้อโควิด-19 น่าจะแพร่ระบาดในหมู่คนที่ทำงานในสำนักงาน ซึ่งอากาศปิด ส่วนคนไร้บ้านใช้ชีวิตในพื้นที่เปิด จึงไม่ได้ติดเชื้อจากใครได้ง่าย

เพชร ยังแสดงความเห็นต่อไปว่า สังคมที่คนไร้บ้านใช้ชีวิตอยู่เป็นสังคมที่แตกต่างจากสังคมของคนติดเชื้อโควิด-19 ซึ่งเป็นข่าวอยู่ขณะนั้น

เพราะจากการรับรู้ของเขา เชื่อไวรัสโควิด-19 มาจากต่างประเทศ คนไร้บ้าน ไม่ได้มีเพื่อนเป็นชาวต่างประเทศ หรือได้ไปเที่ยวต่างประเทศ จึงไม่น่ามีโอกาสติดเชื้อ “คนที่เขาพูดว่าติดเชื้อ มันพูดแบบอวดไปในตัวไงว่า เราไปเมืองนอกมานะเลยติด หรือมีเพื่อนกลับมาจากเมืองนอกก็เลยติด แต่พวกเราอยู่อย่างนี้จะไปรู้จักคนที่กลับมาจากเมืองนอกได้อย่างไร มันไม่มี อีกร้อยอย่างเราไม่ได้ทำงานในห้องแอร์ด้วย มันจะไปติดง่ายได้ไง”

เพชร จึงมองว่า โรคโควิด-19 ไม่ใช่เรื่องที่ต้องกังวลมากมาย มีเรื่องอื่นที่ต้องกังวลมากกว่า “เราไม่กลัว [โรคโควิด-19] เรากลัวแค่ว่าแต่ละวันจะได้กินข้าวกินน้ำที่ไหน ที่นอนก็นอนแบบที่นอนได้ เราไม่หวังอะไร ในแต่ละวันต่างคนก็สู้ชีวิตของแต่ละคนกันไป หาเงิน มีงานบ้าง หน้ากากเขาไม่ใช่แน่นอน ก็ไม่มีใครเป็นหวัดนะ” อย่างตัวเขาเองแม้จะมีหน้ากากอนามัยแต่ไม่ได้ใส่ประจำ ใส่เฉพาะตอนอยู่ในที่แออัด

ต่อมาในเย็นวันที่ 6 เมษายน 2563 ซึ่งผู้วิจัยเริ่มเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการไปรับแจกข้าวที่หัวลำโพงอย่างต่อเนื่อง ช่วงนั้นกระแสความวิตกกับการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ในสังคมสูงมาก ในระหว่างนี้ผู้วิจัยได้ถึงการแพร่ระบาดของโรค พี่หญิงคนไร้บ้าน ที่มักทักทายกับผู้วิจัยและจำได้ตั้งแต่วันแรกที่ผู้วิจัยคุยด้วยและแนะนำตัวเองว่าเป็นอาจารย์ ก็แสดงความเห็นว่า “เราอยู่บนถนนมาสิบยี่สิบปี มีภูมิคุ้มกัน ไม่ติดหรอก พวกที่ติดเป็นพวกทำงานในออฟฟิศน่ะ พวกที่ตายก็มักเป็นโรคประจำด้วย หรือพวกคนแก่ อย่างพวกเราไม่ติดหรอก”

สองวันต่อมา ซึ่งยังเป็นช่วงที่ความกังวลเกี่ยวกับโรคโควิด-19 ยังมีอยู่สูง หลังจากคนส่วนใหญ่กินอาหารกันเสร็จแล้ว ผู้วิจัยจึงถามคนไร้บ้านสามสี่คนที่อยู่ใกล้เคียงเกี่ยวกับโรคโควิด-19 ก็ได้คำตอบจากคนไร้บ้านคนหนึ่งว่า “อยู่ที่นี่ไม่เห็นใครจะเป็นสักคน ถ้าใครเป็นก็เห็นแหละ” คนไร้บ้านคนที่สองก็บอกว่า “พวกเราตากแดดทั้งวัน มีภูมิต้านทานเยอะ พวกที่ป่วยเป็นพวกไม่ได้ตากแดด” พี่หญิงอยู่ในวงด้วยก็ทำท่าวิงวอนก็พร้อมบอกว่า “เราออกกำลังกาย

ทุกวัน มีภูมิต้านทานเยอะ” เพราะชีวิตของคนไร้บ้าน นอกจากจะต้องเดินเท้า เพราะไม่มีที่อยู่ประจำ จากตึ้นนอนก็ต้องเดินไปหาที่เข้าห้องน้ำ ไปรอที่รับแจกอาหาร ในเวลารับแจกอาหารในที่กลางแจ้งก็ต้องรีบวิ่งไปต่อคิว เช่น ที่ข้างสถานีรถไฟหัวลำโพง ผู้นำอาหารมาแจกจอตลอดเพื่อแจกอาหาร บางครั้งจุดที่หัวหน้าบ้ง บางครั้งจุดที่ปลายถนนบ้ง คนไร้บ้านก็ต้องรีบวิ่งไปต่อคิวเพื่อรับแจกอาหาร พี่นิจบอกว่า การวิ่งไปต่อคิวรับอาหารเป็นการออกกำลังกายไปในตัวอยู่แล้ว ร่างกายจึงแข็งแรง

อย่างไรก็ดี เพื่อตรวจสอบว่าคำกล่าวที่ได้ยินจากคนไร้บ้านไม่ก็คน แต่เป็นทัศนคติที่แสดงออกมาอย่างเป็นธรรมชาตินั้น คนไร้บ้านคนอื่น ๆ เห็นด้วยหรือไม่ ผู้วิจัยจึงนำคำถามดังกล่าวมาเป็นคำถามในแบบสอบถามเชิงปริมาณที่จะขอถามออกไป 3 คำถาม ได้แก่

- 1) คนไร้บ้านเดินออกกำลังกายมากจึงไม่ติดเชื่อ
- 2) คนไร้บ้านมีภูมิคุ้มกันดีจึงไม่ติดเชื่อ
- 3) คนไร้บ้านอยู่กลางแดดมากจึงไม่ติดเชื่อ

สัดส่วนของคนไร้บ้านที่เห็นด้วยกับข้อความทั้งสามใกล้เคียงกัน คือราว ๆ กึ่งหนึ่งที่เห็นด้วย อีกกึ่งหนึ่งไม่เห็นด้วยหรือไม่แน่ใจ ข้อความที่คนไร้บ้านเห็นด้วยมากที่สุด (ร้อยละ 53.28) คือข้อความที่ว่า ‘คนไร้บ้านเดินออกกำลังกายมากจึงไม่ติดเชื่อ’ ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงทางการแพทย์ เพราะมีรายงานหลายชิ้นที่แม้แต่นักกีฬาอาชีพก็สามารถติดเชื่อถึงขั้นเป็นอันตรายได้ (เมธา, 2563)

ข้อความที่กลุ่มคนไร้บ้านเห็นด้วยรองลงมา คือ ข้อความว่า ‘คนไร้บ้านมีภูมิคุ้มกันดีจึงไม่ติดเชื่อ’ (ร้อยละ 49.64) คำอธิบายเพิ่มเติมจากการให้สัมภาษณ์จะเป็นลักษณะว่า คนที่ใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านไม่ค่อยมีการเจ็บป่วยเป็นไข้ ร่างกายแข็งแรงน่าจะเป็นเพราะคนไร้บ้านใช้ชีวิตในสภาพที่ไม่ค่อยสะอาดและมีเชื้อโรค ร่างกายจึงสร้างภูมิคุ้มกันโรค ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่คนไร้บ้านมีภูมิคุ้มกันดีจึงไม่ติดเชื่อโควิด-19

ข้อความที่กลุ่มคนไร้บ้านเห็นด้วยน้อยที่สุด คือข้อความที่ว่า ‘คนไร้บ้านอยู่กลางแดดมากจึงไม่ติดเชื้อ’ (ร้อยละ 43.80) ผู้ที่เห็นด้วยจะให้คำอธิบายในลักษณะที่ว่า ตามข่าวว่าเชื้อโรคจะตายถ้าโดนแดด ดังนั้นคนไร้บ้านที่ใช้ชีวิตอยู่กลางแจ้งจึงไม่น่าจะติดเชื้อ ข้อความนี้มีกลุ่มตัวอย่างไม่เห็นด้วยมากเป็นอันดับสอง คือ ร้อยละ 40.15 ผู้ที่ไม่เห็นด้วยจะบอกว่า การติดเชื้อโควิดเป็นการติดเข้าไปในตัว ไม่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตกลางแดด ส่วนอีกข้อความคือ ‘คนไร้บ้านมีภูมิคุ้มกันดีจึงไม่ติดเชื้อ’ มีผู้ไม่เห็นด้วยเท่ากัน คือ ร้อยละ 33.09

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ มีคนไร้บ้านในกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 33.09-41.61 ไม่เห็นด้วยกับข้อความสามข้อความข้างต้น ซึ่งให้เห็นว่าจำนวนคนไร้บ้านที่มีความเข้าใจที่ถูกต้องและเห็นความสำคัญของการป้องกันตนเองไม่มีถึงครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่าง บทความของ Andy Guise และ คณะ (Guise et al., 2022) วิเคราะห์การที่คนไร้บ้านในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ คิดว่าพวกเขามีความเสี่ยงต่อการติดเชื้อต่ำ และสังเคราะห์เชิงแนวคิดเป็นสองประเด็นที่สามารถประยุกต์มาอธิบายทัศนคติของคนไร้บ้านในไทยในงานศึกษานี้ได้เช่นกันคือ แนวคิดการกีดกันทางสังคม (social exclusion) Guise และคณะชี้ว่า คนไร้บ้านในลอนดอนมีปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มอื่น ๆ น้อย ทำให้พวกเขาไม่ได้รับเชื้อจากคนกลุ่มอื่น ๆ ที่มีเชื้อโควิด-19 หรือเรียกว่าพวกเขาทำตามคำแนะนำให้สร้างระยะห่างทางสังคม (social distancing) โดยไม่ตั้งใจ แต่เป็นเพราะพวกเขาถูกกีดกันทั้งด้านพื้นที่ ด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ทำให้การรับเชื้อจากคนนอกกลุ่มมีน้อย (Guise et al., 2022: 100038)

จากการที่ผู้วิจัยคลุกคลีกับคนไร้บ้านก็เห็นแง่มุมนี้เช่นกัน กล่าวคือ คนไร้บ้านที่ไม่มีงานประจำและใช้ชีวิตอยู่กับการรับแจกข้าวเป็นหลักจะมีปฏิสัมพันธ์กับคนนอกกลุ่มน้อยมาก ในช่วงของการรับแจกข้าวที่จะสัมผัสกับผู้มาแจกอาหารก็พบว่า ผู้มาแจกอาหารมักป้องกันตนเองอย่างดีด้วยการใส่หน้ากากอนามัย บ้างใส่เฟซชีลด์ป้องกันใบหน้าอีกชั้น บ้างสวมถุงมือที่ถอด

ทิ้งทันทีหลังแจกอาหาร บางครั้งมีการปันแอลกอฮอล์ใส่มือของผู้มารับแจกอาหารก่อนจะรับแจก ทำให้การแพร่กระจายของเชื้อโควิด-19 ในระหว่างการแจกอาหารเป็นไปได้น้อย ตรงกันข้ามหากเปรียบเทียบกับคนจนเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดจะพบว่า คนที่ยังทำงานบริการในร้านอาหารมีโอกาสสัมผัสพัณธักับคนนอกกลุ่มมากกว่า

ประเด็นที่สองที่ Guise และคณะ วิเคราะห์คือ ภูมิคุ้มกันข้างถนน (street immunity) (Guise et al., 2022: 100038) คือคนไร้บ้านคิดว่าพวกเขาอยู่ข้างถนนเผชิญกับเชื้อโรคต่าง ๆ จนชินและเกิดเป็นภูมิคุ้มกัน น่าสนใจว่าคนไร้บ้านหลายพื้นที่กล่าวถึงเรื่องนี้ตรงกัน ไม่เพียงแต่คนไร้บ้านในลอนดอนเท่านั้น คนไร้บ้านในไทยก็มีทัศนะทำนองเดียวกันว่า พวกเขามีภูมิคุ้มกันดี ต่างจากคนที่อยู่ห้องแอร์ทั้งวัน มากกว่านั้นครั้งที่ผู้วิจัยคลุกคลีอยู่กับคนไร้บ้านในมะนิลา คนไร้บ้านที่นั่นก็พูดเช่นกันว่า พวกเขาไม่ค่อยเจ็บป่วย เพราะมีภูมิคุ้มกันดี คนไร้บ้านบางคนถึงกับพูดว่า ในตัวพวกเขาเองมีเชื้อโรคแล้ว เยอะแยะ เชื้อโรคตัวอื่น ๆ จึงไม่อาจทำอันตรายได้

อย่างไรก็ดี Guise และคณะ เสนอแง่มุมที่น่าสนใจว่า เราไม่ควรยินดีไปกับทัศนะที่ว่า คนไร้บ้านไม่เจ็บป่วย หรือติดเชื้อโควิด-19 น้อย เพราะมีภูมิคุ้มกันข้างถนน เนื่องจากการยินดีดังกล่าวเท่ากับการทำให้การเจ็บป่วยเป็นเรื่องปกติ (normalization of pain) ทั้ง ๆ ที่ปัจจัยระยะยาวซึ่งก่อให้เกิดการไร้บ้าน การกีดกันทางสังคม การขาดแคลนที่อยู่อาศัยราคาถูกลง ถือเป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้างรูปแบบหนึ่งที่จะควรจะถูกแก้ไข (Guise et al., 2022: 100038)

ประเด็นสุดท้ายที่ผู้วิจัยถามคนไร้บ้านเพื่อสะท้อนการรับรู้ความเสี่ยงก็คือ ความเห็นต่อคำกล่าวที่ว่า “กลัวอดมากกว่ากลัวโควิด-19” เนื่องจากมีข้อความดังกล่าวแพร่หลายในสื่อมวลชน เช่น เมื่อมีการแจก ข้าวสาร อาหารแห้ง ก็พบว่า มีผู้คนไปต่อแถวกันอย่างเนืองแน่น ไม่มีการเว้นระยะห่าง เมื่อพูดคุยกับผู้คนที่มาเข้าคิวก็มักจะบอกในทำนองเดียวกันว่า จำเป็นต้องออกมาจับ

อาหารเพราะไม่มีรายได้และอาหารยังชีพ อาหารจึงเป็นปัญหาเฉพาะหน้าที่สำคัญมากกว่ากลัวติดเชื้อโควิด-19 หรือสรุปเป็นข้อความสั้น ๆ ว่า “กลัวอดมากกว่ากลัวโควิด”

เมื่อนำข้อความดังกล่าวมาถามกลุ่มตัวอย่าง 137 คน พบว่า ร้อยละ 79.56 เห็นด้วยกับข้อความดังกล่าว โดยมีเหตุผลประกอบ อาทิ โควิด-19 เป็นโรคที่มองไม่เห็น และก็ไม่เคยเห็นคนใกล้ตัวป่วยเป็นโรคนี้ จึงไม่รู้สึกรว่าอันตราย² แต่ความหิวจากการไม่ได้กินอาหารเป็นปัญหาที่ต้องเผชิญทันทีในชีวิตประจำวัน ประกอบกับไม่มีทางเลือกในการหารายได้จึงจำเป็นต้องออกมารับแจกอาหาร ส่วนผู้ที่ไม่เห็นด้วยมีร้อยละ 16.00

การให้น้ำหนักความเสี่ยงจากการติดเชื้อโควิด-19 ในระดับต่ำในสายตาของคนไร่บ้านนั้น เป็นเรื่องที่น่าสนใจได้ เพราะประสบการณ์ตรงของพวกเขาไม่เคยพบคนที่ป่วยจากการติดเชื้อโควิด-19 มาก่อน อย่างน้อยในช่วงของการระบาดรอบแรก ส่วนข่าวสารที่ว่ามียุติติดเชื้อเสียชีวิต ก็เป็นคนละกลุ่มกับพวกเขา เมื่อเปรียบเทียบกับปัญหาที่ต้องเผชิญในชีวิตประจำวัน เช่น การหาอาหารกินวันต่อวัน การมีเงินไว้ใช้ติดตัว แล้วความเสี่ยงจากการติดเชื้อจึงไม่อันตราย การรับรู้ความเสี่ยงเช่นนี้ James A. Trostle (2005: 156) อธิบายว่า ผู้คนจะให้น้ำหนักน้อยกว่าความเสี่ยงที่จะเกิดผลเสียในระยะยาว นั่นเป็นเหตุผลที่คนไม่ควบคุมภาวะโรคอ้วนเพราะการเจ็บป่วยจากโรคหัวใจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในระยะยาว ทำนองเดียวกัน งานศึกษาของ D.A. Lawlor และคณะ ที่ศึกษาาระบาดวิทยาในหมู่คนธรรมดา และทำความเข้าใจว่า เหตุที่ผู้คนยังไม่หยุดสูบบุหรี่ เพราะผลเสียจากการสูบบุหรี่จะเกิดขึ้นในระยะยาว เมื่อเทียบกับการได้ผ่อนคลายความตึงเครียดจากการทำงานด้วยการสูบบุหรี่ ซึ่งเป็นผลบวกที่เกิดขึ้นกับพวกเขาทันทีทันใด (Lawlor et al., 2003)

ที่อยู่อาศัยไม่ใช่ความต้องการแรกของ ‘ผู้ไร้ที่อยู่อาศัย’

ประเด็นที่สองที่บทความวิจัยนี้ต้องการนำเสนอคือ ความต้องการของคนไร้บ้านเพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นคืออะไร แต่ก่อนที่จะตอบคำถามดังกล่าวจะนำเสนอถึงข้อจำกัดที่ทำให้คนไร้บ้านเข้าถึงสิทธิและความช่วยเหลือต่าง ๆ ได้ยาก เช่น โครงการคนไทยไม่ทิ้งกันของรัฐบาลเพื่อช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากมาตรการล็อกดาวน์ด้วยการให้ลงทะเบียนผ่านระบบออนไลน์ เพื่อรับเงินช่วยเหลือเดือนละ 5,000 บาท เป็นเวลา 3 เดือน เมื่อสอบถามกลุ่มตัวอย่างคนไร้บ้านพบว่า คนไร้บ้านไม่ถึงหนึ่งในห้า (ร้อยละ 19.71) ที่สามารถลงทะเบียนสำเร็จและได้รับสิทธิ บ่งชี้ว่า คนไร้บ้านซึ่งเป็นกลุ่มที่มีรายได้น้อยกว่าประชากรทั่วไป และในยามวิกฤติพวกเขาก็เข้าถึงความช่วยเหลือน้อยกว่าคนทั่วไปอีก เพราะการช่วยเหลือของรัฐที่ใช้ระบบออนไลน์เป็นหลักทำให้ผู้ที่เข้าไม่ถึงเทคโนโลยีกลายเป็นผู้ที่ถูกทิ้งไว้ข้างหลัง

มากกว่านั้นเฉพาะกลุ่มคนที่สามารถลงทะเบียนโครงการคนไทยไม่ทิ้งกันได้สำเร็จ มีราวหนึ่งในสี่ (ร้อยละ 25.93) เท่านั้น ที่ลงทะเบียนด้วยโทรศัพท์ของตัวเอง ส่วนที่เหลือลงทะเบียนได้เพราะมีคนอื่น ๆ ช่วยจัดการที่สำคัญคือมีคนเกือบหนึ่งในห้าของคนที่ยังลงทะเบียนสำเร็จ (ร้อยละ 18.52) ต้องให้ค่าสินน้ำใจกับผู้ที่ช่วยเหลือในการลงทะเบียน ผู้วิจัยได้ทราบจากคำบอกเล่าของคนไร้บ้านมีตั้งแต่ให้สินน้ำใจครั้งเดียว 500 บาท จนถึงต้องจ่ายค่าสินน้ำใจเดือนละ 1,000 บาท รวม 3 เดือน เป็นเงิน 3,000 บาท นี่ยังไม่รวมค่าที่พักที่คนไร้บ้านที่คุ้นเคยกับผู้วิจัยตั้งแต่ปี 2545 บอกกับผู้วิจัยว่า บางคนต้องแบ่ง ‘คนละครึ่ง’ กับคนที่ช่วยลงทะเบียนให้ ซึ่งถือเป็นเงินจำนวนไม่น้อย ทำให้คนที่อยู่ในสถานะเสียเปรียบอยู่แล้วต้องเสียค่าจ้างเพื่อจะได้รับการช่วยเหลือ เพราะระบบไม่เอื้อให้พวกเขาสามารถเข้าถึงได้ง่าย

แม้ต่อมากกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จะมีมาตรการช่วยเหลือครอบครัวผู้ยากไร้ที่ตกหล่น เดือนละ 3,000 บาทเป็นเวลา 3 เดือน (กรุงเทพมหานคร, 2563) คนไร้บ้านก็ยังไม่ถูกนับเป็น ‘ผู้ตกหล่น’ เพราะ

มาตรการที่ออกมาเป็นการให้ความช่วยเหลือคนเปราะบางตามช่วงชีวิต ได้แก่ ผู้สูงอายุที่ถือบัตรผู้สูงอายุ ผู้พิการที่ถือบัตรประจำตัวคนพิการ คนไร้บ้านที่ไม่มีบัตรเหล่านี้จึงไม่ได้รับการช่วยเหลือ ทั้ง ๆ ที่มีคนไร้บ้านที่เป็นผู้สูงอายุ แต่ไม่ได้ถือบัตรผู้สูงอายุก็มี รวมถึงคนไร้บ้านวัยหนุ่ม แต่ตกงาน ไม่ได้รับความช่วยเหลือ และมีชีวิตยากลำบากกว่าผู้สูงอายุที่มีที่อยู่อาศัยก็มี

ความช่วยเหลือต่อมาที่ภาครัฐตั้งใจออกแบบมาให้สอดคล้องกับผู้ไร้ที่อยู่อาศัยในสถานการณ์โควิด-19 ก็คือบ้านพัก ‘เราไม่ทิ้งกัน’ เพื่อให้ผู้ไร้ที่อยู่อาศัยได้พักอาศัยเป็นการชั่วคราว โดยใช้บ้านมิตรไมตรี และศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่งที่ พม. มีอยู่แล้วให้พักอาศัย โดยในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล มีทั้งหมด 5 แห่ง ได้แก่ 1) บ้านมิตรไมตรี อ่อนนุช 2) บ้านมิตรไมตรี ดินแดง 3) บ้านมิตรไมตรี ธนบุรี 4) บ้านสร้างโอกาส ปทุมธานี และ 5) บ้านสร้างโอกาส นนทบุรี ผลการสำรวจพบว่า กลุ่มตัวอย่างคนไร้บ้านไม่ถึงครึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 44.53) ที่ทราบว่า พม. จัดเตรียมที่พักอาศัยชั่วคราวสำหรับผู้ไร้ที่อยู่อาศัยหรือคนไร้ที่พึ่ง เพราะปรากฏเป็นข่าวใหญ่ในหลายสื่อเฉพาะในวันที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ลงเยี่ยมคนไร้บ้านที่หน้าสวนลุมพินีและข้างสถานีรถไฟหัวลำโพงดังที่กล่าวในตอนต้น และในวันนั้นคณะเจ้าหน้าที่ พม. ก็ไม่ได้แจกจ่ายแผ่นพับ เบอร์โทรศัพท์ หรือแจ้งให้คนไร้บ้านที่ประสงค์จะเข้าไปพักในช่วงโควิด-19 ได้ทราบว่า หากสนใจเข้าไปพักจะต้องทำอย่างไร โดยเฉพาะกลุ่มคนไร้บ้านหน้าใหม่ที่เพิ่งตกงาน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ต้องการมีที่อยู่ระหว่างการตั้งหลักรอโอกาสใหม่ ดังที่ผู้วิจัยถามคนไร้บ้านที่เพิ่งตกงานได้หนึ่งสัปดาห์และนอนที่ลานทางลงรถสถานีรถไฟใต้ดินว่าทราบหรือไม่ว่า พม. มีการจัดที่พักให้ ชายที่เพิ่งตกงานก็แสดงท่าทีสนใจแต่แล้วก็ตอบว่า “น่าสนใจ แต่ไม่เห็นมีรถมารับแล้วจะไปถูกได้อย่างไร”

มากกว่านั้น มีกลุ่มตัวอย่างคนไร้บ้านเพียงร้อยละ 14.60 ที่ตอบว่า ประสงค์จะเข้าพักที่สถานທີ່กระทรวง พม. จัดไว้รองรับ ที่เหลืออีกมากกว่าครึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 62.77) ไม่ประสงค์จะเข้าพัก และอีกประมาณหนึ่งในห้า

(ร้อยละ 21.17) ตอบว่า ไม่น่าใจ ช่วงระหว่างการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับพี่โย่งและพี่เล็ก ถึงเหตุผลที่ไม่อยากเข้าพักในที่พักที่ พม. จัดให้ พี่โย่งใช้ชีวิตข้างถนนมากกว่ายี่สิบปี ส่วนพี่เล็กเป็นคนไร้บ้านราวปีเศษ ทั้งสองค่อนข้างคุ้นเคยกับผู้วิจัยแล้วในขณะนั้น พี่โย่งทราบว่ามีการเปิดบ้านมิตรไมตรีให้คนเข้าไปอยู่ แต่ “ไม่มีใครอยากเข้าไปมันไม่อิสระ คนที่เขายู้อย่างนี้ เขาชอบอิสระ” ส่วนพี่เล็กเสริมว่า “คนที่อยู่แบบนี้ เขาอยู่มากจนอึดตัวแล้ว ชอบอิสระแบบนี้”

อีกครั้งหนึ่ง ผู้วิจัยสนทนากับคนไร้บ้านวัยหนุ่มอายุราว 25-30 ปี เกี่ยวกับการเข้าพักที่พัก ซึ่ง พม. จัดให้ว่าน่าสนใจหรือไม่ หนุ่มคนไร้บ้านก็ให้คำแนะนำเชิงผู้วิจัยเชิงเป็นห่วงว่า “ไม่รู้ว่าเข้าไปแล้วจะออกมาง่ายไหมนะ อาจจะเข้าไปแล้วถ้าจะออกต้องมีญาติมารับ พี่ก็ลองดูให้ดี ถามคนที่เขาอยู่มานาน ๆ ก่อนว่าข้างในเป็นยังไง” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง ความไม่ไว้วางใจที่คนไร้บ้านมีต่อการเข้าพักในบ้านพักของ พม. แม้ความหวาดระแวงว่าการเข้าไปอยู่ในสถานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง แล้วจะไม่สามารถออกมาได้ หากไม่มีญาติมารับ เป็นความหวาดระแวงที่ไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริง แต่ก็สะท้อนถึงความไม่ไว้วางใจระหว่างคนไร้บ้านกับหน่วยงานรัฐ

เพื่อทราบความคิดเห็นของคนไร้บ้านในวงกว้าง ผู้วิจัยจึงนำคำถามมาสอบถามในการวิจัยเชิงสำรวจและพบว่า มากกว่าสามในสี่ของผู้ที่ไม่ประสงค์เข้าพักในที่พักของ พม. (ร้อยละ 77.91) ด้วยเหตุผลว่า ขาดความเป็นอิสระ อึดอัด ต่างกับการใช้ชีวิตที่อยู่ข้างนอก เป็นการยืนยันเหตุผลที่ผู้วิจัยได้รับจากวิธีการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ เหตุผลอันดับที่สองคือ เกรงว่าเข้าไปแล้ว ไม่น่าจะออกมาได้เมื่อไร มีเงื่อนไขต้องมีญาติไปรับตัวจึงจะได้ออกหรือไม่ (ร้อยละ 62.79) เหตุผลทั้งสองข้อนี้ชี้ว่า คนไร้บ้านยังคงไม่ต้องการเข้าพักในที่พักที่บริหารจัดการโดยรัฐ เพราะรู้สึกไม่มีอิสระ และไม่มั่นใจว่าจะเข้าและออกได้อย่างอิสระหรือไม่ ซึ่งเป็นเหตุผลที่ไม่ต่างไปจากที่ผู้วิจัยค้นพบตั้งแต่เมื่อราว 20 ปีที่แล้ว (บุญเลิศ, 2546) สะท้อนให้เห็นว่า แม้บริบท

ความเข้าใจและความเห็นอกเห็นใจที่สังคมมีต่อคนไร้บ้านจะมากขึ้น แต่นโยบายหรือโครงการที่จัดสรรให้กับคนไร้บ้านหรือคนไร้ที่พึ่งตามคำเรียกของ พม. ยังเปลี่ยนไปจากเดิมไม่มาก ภาพจำที่คนไร้บ้านมีต่อสถานที่พักที่ พม. จัดให้ จึงยังเป็นภาพจำว่า มีกฎระเบียบมาก หากเข้าไปแล้วอาจออกมาได้ไม่ง่าย

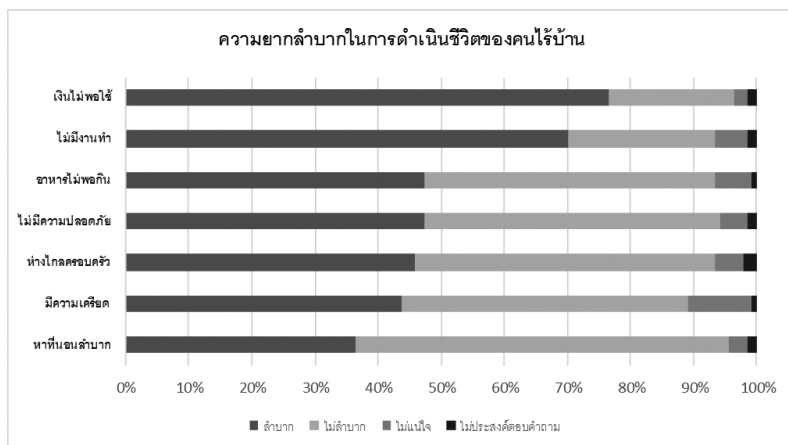
ท้ายที่สุด เพื่อจะตอบคำถามว่า คนไร้บ้านที่ยังใช้ชีวิตในที่สาธารณะ ต้องการความช่วยเหลือหรือไม่ อย่างไร สิ่งแรกที่จำเป็นต้องทราบคือ คนไร้บ้านสนใจที่จะลงทะเบียนแจ้งความประสงค์เพื่อรับความช่วยเหลือหรือไม่ กลุ่มตัวอย่างคนไร้บ้านไม่ถึงครึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 45.99) ที่ตอบว่า ประสงค์จะลงทะเบียน อีกเกือบหนึ่งในสี่ (ร้อยละ 23.36) ตอบว่า สนใจที่จะลงทะเบียนแต่ขอคู่มือและวิธีการที่จะลงทะเบียน และมีอีกประมาณหนึ่งในห้า (ร้อยละ 21.90) ที่ตอบชัดเจนว่า ไม่สนใจที่จะลงทะเบียน ทำให้จำเป็นต้องตระหนักอยู่เสมอว่า มีคนไร้บ้านจำนวนหนึ่งที่เคยชินกับการใช้ชีวิตข้างถนน การจะพาพวกเขาออกจากข้างถนนจึงไม่ใช่เรื่องง่าย

ตัวอย่างเช่น น้ำเขียว (ชื่อสมมติ) อายุ 52 ปี ที่ผู้วิจัยพบระหว่างรอรับแจกข้าวสารที่หน้ากองกษาปณ์และลานแม่ธรณีบีบมวยผม บ้านเดิมเป็นคนจังหวัดขอนแก่น งานที่เคยทำแต่เดิมและยังคงทำอยู่คือ รับจ้างขนของขึ้น-ลง ระหว่างรถบรรทุกกับร้านค้าที่ตลาดท่าเตียน หรือระหว่างร้านค้าไปขึ้นรถ ได้ค่าจ้างเหมาคันละ 300 บาท เฉลี่ยกันกับเพื่อนในกลุ่มอยู่ 4-5 คน ที่ช่วยกันขนของ รายได้ต่อวันขึ้นอยู่กับว่าวันนั้นจะได้ขังกี่เที่ยว ถ้าเป็นช่วงเศรษฐกิจดี ก็มีขวันละ 5-6 เที่ยว แต่ช่วงโควิด-19 ลดลงเหลือวันละ 1-2 เที่ยว บางวันไม่มีเลย เดิมน้ำเขียวเช่าห้องอยู่ที่ตลาดเดือนละ 600 บาท เป็นห้องเปล่าไม่มีห้องน้ำ ถ้าจะเข้าห้องน้ำต้องเสียค่าเช่าครั้งละ 3 บาท แต่เมื่อตลาดไม่ได้รับการต่อสัญญาเช่าจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งต้องการปรับปรุงพื้นที่ ทำให้น้ำเขียวไม่มีห้องอยู่ ทุกวันนี้จึงอาศัยนอนใต้รถสิบล้อ เป็นการเฝ้ารถให้กับเจ้าของรถไปในตัว หรือไม่ก็นอนที่ปั๊มน้ำท่าเตียน น้ำเขียวบอกว่า ไม่คิดว่าชีวิตที่เป็นอยู่จะเป็นปัญหาอะไร “ชินแล้ว

ไม่เครียด ข้าวไม่ลำบาก ขอข้าววัดได้ แกววัดโพธิ์ก็ได้ ตอนเช้าในตรอกก็มีคนเอาข้าวมาแจก นั่งอยู่ป้ายรถเมล์ ซึม ๆ เดี่ยวก็มีรถเก๋งผ่านเอาข้าวมาแจก บางคนก็ใจดี มีคุย ถามว่าทำงานอะไร มีงานไหม บางคนก็ยิ้มเฉย ๆ ” ดังนั้น น้ำเขียวจึงไม่สนใจที่จะมาขอรับการช่วยเหลือจากรัฐแต่อย่างใด

ประเด็นต่อมา เมื่อถามคนไร้บ้านว่า การดำเนินชีวิตด้านใดของคนไร้บ้านที่พวกเขาพบว่าเป็นความยากลำบาก คำตอบที่คนไร้บ้านให้เป็นอันดับแรก คือ รายได้ไม่พอใช้ (ร้อยละ 76.64) รองลงมาซึ่งสัมพันธ์กับอันดับแรกก็คือ ไม่มีงานทำ (ร้อยละ 70.07) สองประเด็นต่อมาที่คำตอบของกลุ่มตัวอย่างมีสัดส่วนเท่ากันคือร้อยละ 48.20 เห็นว่าเป็นปัญหา คือ อาหารไม่พอกินและความไม่ปลอดภัย คนไร้บ้านเกือบกึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 45.99) ตอบว่า การหาอาหารยังชีพไม่ได้เป็นปัญหา ส่วนความรู้สึกถึงปัญหาเรื่องความไม่ปลอดภัย เนื่องจากชีวิตของคนไร้บ้านอยู่ข้างถนนมีความเสี่ยงที่จะเกิดอุบัติเหตุได้ง่าย หรือปัญหาความไม่ปลอดภัยจากเหตุทะเลาะวิวาทที่มีอยู่บ้าง

ข้อที่น่าสนใจก็คือ มีกลุ่มตัวอย่างคนไร้บ้านเพียงร้อยละ 36.50 ที่เห็นว่า ที่หลบนอนเป็นปัญหาในการดำเนินชีวิตของคนไร้บ้าน และมีคนไร้บ้านมากกว่ากึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่าง คือ ร้อยละ 58.27 ที่คิดว่าที่หลบนอนไม่ได้เป็นปัญหา เรียกได้ว่าการดำเนินชีวิตเป็นคนไร้บ้านค่อนข้างเคยชินกับการนอนในที่สาธารณะ จึงไม่รู้สึกว่าเป็นปัญหา ทั้งที่ในทางวิชาการเรียกผู้ที่อาศัยในที่สาธารณะว่า คนไร้บ้าน (homeless people) หรือ ผู้ไร้ที่อยู่อาศัย (houseless people) โดยเน้นเรื่องการไร้ที่อยู่อาศัย แต่ผู้ไร้ที่อยู่อาศัยกลับไม่รู้สึกว่าการขาดที่อยู่อาศัยเป็นปัญหายากลำบากในชีวิตของพวกเขา ดังนั้นจำเป็นต้องทบทวนการช่วยเหลือคนไร้บ้านที่ให้น้ำหนักกับการจัดหาที่พักสำหรับคนไร้บ้าน ไปสู่การสนับสนุนในประเด็นอื่น ๆ (ดูแผนภูมิข้างล่าง)

เพื่อที่จะเข้าใจว่าคนไร้บ้านประสงค์จะมีที่อยู่อาศัยหรือไม่ อย่างไร ในรูปแบบใด งานวิจัยนี้จึงสอบถามความเห็นของคนไร้บ้านเกี่ยวกับรูปแบบที่อยู่อาศัยแบบต่าง ๆ ว่า ที่พิกรูปแบบใดสอดคล้องกับความต้องการของคนไร้บ้าน โดยแบ่งเป็น 3 ทางเลือก คือ 1) การนอนในที่สาธารณะอิสระเหมือนปัจจุบัน โดยเพิ่มเงื่อนไขว่า ไม่มีการถูกจับกุม 2) นอนในลักษณะที่พักนอนรวม เช่น ที่หน่วยราชการ อย่างบ้านมิตรไมตรีของ พม. จัดให้ หรือบ้านอิมใจที่ทางกรุงเทพมหานครเคยจัดให้ 3) การนอนในลักษณะแยกนอนเดี่ยว เพื่อความเป็นส่วนตัว แต่มีเงื่อนไขว่าจะต้องจ่ายเงินสมทบคืนละ 10 บาท

การสร้างตัวเลือกของคำตอบทั้งสาม มาจากนักวิจัยพูดคุยกับคนไร้บ้านอย่างไม่เป็นทางการ แล้วนำรูปภาพที่มัลรัฐแคลิฟอร์เนียซึ่งมีการตีเส้นลานจอดรถให้คนไร้บ้านนอนอย่างมีการเว้นระยะห่าง และพี่เล็กบอกว่า เห็นด้วยว่าควรมีที่นอนแบบนี้ อย่างน้อยให้รู้ว่า สถานที่นี้นอนได้ ไม่มีการจับกุม ก็รู้สึกว่าคุณชีวิตของพวกเขาดีขึ้นแล้ว ส่วนทางเลือกที่สอง คือแบบนอนรวม ซึ่งคนไร้บ้านหลายคนก็ภาพออกจากรูปแบบบ้านอิมใจที่กรุงเทพมหานครเคยจัดให้นอนที่การประปานครหลวง สาขาแม่น้ำศรีเดิม แต่ปัจจุบันยกเลิกไปแล้ว

โอ้ หนึ่งในผู้ให้ข้อมูลหลักและแนะนำผู้วิจัยให้ได้คุยกับคนไร้บ้านหลายคนในการสำรวจความเห็น มักบอกกับนักวิจัยระหว่างเดินเท้าด้วยกันว่า “สำหรับผมนะ ไม่ต้องอะไรมาก เอาแบบบ้านอ้อมใจ กลางคืนเข้าไปนอนตอนเช้าออกมา แล้วต่างคนต่างหากินเอง อย่างผมก็ชวนคนไปเช่าพระ สามสี่วันกลับมาที ก็มานอนได้แค่นี้ ไม่วุ่นวาย” รูปแบบที่สาม นักวิจัย ให้คนไร้บ้านดูภาพ ที่ปักสำหรับคนไร้บ้านในต่างประเทศ ที่มีเตียงนอน และมีผนังกันเป็นสัดส่วนสำหรับแต่ละคน และมีม่านปิด คนไร้บ้านบางคนแสดงท่าทีสนใจว่า ถ้าได้แบบนี้ก็ดี แต่ก็มีคำถามไม่มั่นใจว่าหน่วยงานราชการจะจัดที่อยู่ดี ๆ ให้พวกเขาหรือไม่ เพราะอาจคิดว่าหากจัดให้ดีขึ้นไปจะกลายเป็นที่ดึงดูดคนไร้บ้าน รวมทั้งใช้งบประมาณจำนวนมาก นักวิจัยจึงถามว่า หากต้องสมทบ เช่น เสียค่าใช้จ่ายคืนละ 10 บาท ได้หรือไม่ บางคนก็บอกว่า ถ้าเป็นส่วนตัวและเข้าถึงได้ง่าย ต่อให้จ่ายมากกว่าสิบบาทก็ยินดีจ่าย

เมื่อนำความเห็นเบื้องต้นมาถามด้วยแบบสอบถาม พบว่า ทางเลือกที่กลุ่มตัวอย่างตอบว่า ชอบในสัดส่วนมากที่สุดคือ ให้นอนอิสระเหมือนปัจจุบัน โดยไม่ต้องกังวลว่าจะถูกจับกุม (ร้อยละ 64.23) รองลงมาคือให้นอนแบบมีความเป็นส่วนตัวแต่เสียค่าใช้จ่ายคืนละ 10 บาท (ร้อยละ 47.45) ส่วนทางเลือกให้นอนในลักษณะห้องโถงแบบนอนรวม มีกลุ่มตัวอย่างคนไร้บ้านตอบว่าชอบในสัดส่วนที่น้อยที่สุดเพียงร้อยละ 40.88 คำตอบข้อนี้เป็นคำอธิบายได้อย่างดีว่า การจัดศูนย์ที่พักสำหรับคนไร้บ้านโดยให้นอนรวม ไม่ค่อยสอดคล้องกับความต้องการของคนไร้บ้าน แม้แต่ข้อที่ให้นอนแบบเดิมเพิ่มเงื่อนไขว่าไม่ถูกจับ ยังมีผู้เลือกข้อนี้มากกว่า

นอกเหนือจากการสอบถามด้านที่อยู่อาศัย ผู้วิจัยได้สอบถามความเห็นคนไร้บ้านเกี่ยวกับการช่วยเหลือด้านอื่น ๆ จึงประมวลทางเลือกและเงื่อนไขต่าง ๆ เพื่อสอบถามความคิดเห็นของคนไร้บ้าน ได้แก่ 1) ให้รัฐบาลอุดหนุนให้มีงานทำเป็นเวลาสามเดือน 2) ได้รับเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่า 3,000 บาทเป็นเวลาสามเดือน แต่มีเงื่อนไขว่าจะต้องนำไปเช่าห้องอยู่ และ 3) ให้อยู่

แบบปัจจุบัน แต่มีความสะดวกมากขึ้น เช่น ไม่ถูกจับ นอนในที่สว่าง มีห้องน้ำ ห้องอาบน้ำ ทางเลือกเหล่านี้ประมวลจากการช่วยเหลือคนไร้บ้านในต่างประเทศ แต่ปรับเพื่อให้มีความเป็นไปได้ในการผลักดันเชิงนโยบาย เช่น ในญี่ปุ่น มีนโยบายจ้างงานคนไร้บ้านเป็นเวลา 6 เดือน และยังอุดหนุนค่าเช่าอะพาร์ตเมนต์ ให้กับคนไร้บ้านที่ย้ายจากสวนสาธารณะ (Visetpricha, 2012) ในฟิลิปปินส์ เทศบาลเมืองมะนิลา มีนโยบายจ้างงานคนไร้บ้าน เป็นเวลา 1 ปี แต่มีเงื่อนไขว่า ต้องนำรายได้ไปเช่าที่อยู่อาศัย (Visetpricha, 2015)

ทางเลือกที่คนไร้บ้านให้น้ำหนักในทางเห็นด้วยมากที่สุด ก็คือ รัฐบาล จัดหางานให้ทำเป็นเวลาสามเดือน โดยมีกลุ่มตัวอย่างคนไร้บ้านคือ ‘เห็นด้วยมาก’ และ ‘เห็นด้วย’ รวมกันร้อยละ 65.47 ทางเลือกให้คนไร้บ้านได้ทำงาน และมีรายได้ หลังจากนั้นให้เขาเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าจะนำเงินไปใช้จ่ายอย่างไร จะเป็นทางเลือกที่คนไร้บ้านพอใจ บางคนอาจนำเงินไปเช่าที่อยู่อาศัย บางคนอาจไม่นำเงินไปเช่าที่อยู่อาศัยแต่เลือกไปใช้จ่ายซื้ออาหารที่ตนเองอยากกิน แทนที่จะรอรับแจกอาหารอย่างเดียวก็เป็นไปได้ หรือได้เงินสดแล้วนำไปใช้จ่ายช่วยเหลือครอบครัวที่เขาละทิ้งมาก็มี

น่าสนใจว่า ทางเลือกที่ดูเหมือนรัฐไม่ต้องทำอะไรมาก คือ ให้คนไร้บ้าน ได้นอนในที่สาธารณะ เพียงแต่ให้อำนวยความสะดวกที่ทำให้การใช้ชีวิตสะดวก เช่น มีแสงสว่างเพื่อป้องกันอันตราย หรือมีห้องอาบน้ำเพื่อให้คนไร้บ้านได้ทำความสะอาดร่างกาย รวมถึงมีห้องน้ำเพื่อให้ใช้ได้สะดวก กลับกลายเป็นทางเลือกที่คนไร้บ้านเห็นด้วยมากกว่าการได้รับเงินช่วยเหลือแล้วไปเช่าที่อยู่อาศัยเสียอีก โดยกลุ่มตัวอย่างคนไร้บ้านเห็นด้วยกับทางเลือกนี้รวมร้อยละ 61.87 ของผู้ให้ข้อมูล ในจำนวนนี้เป็นผู้ที่ ‘เห็นด้วยมาก’ ร้อยละ 42.45

ส่วนทางเลือกที่ว่า การได้รับเงินช่วยเหลือเดือนละ 3,000 บาท เป็นเวลาสามเดือน โดยมีเงื่อนไขว่า จะต้องนำเงินส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดไปเช่าที่อยู่อาศัย กลุ่มตัวอย่างคนไร้บ้าน ‘เห็นด้วยมาก’ และ ‘เห็นด้วย’ รวมกันร้อยละ 54.02 คือเกินกึ่งหนึ่งมาเพียงเล็กน้อย จึงไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นทางเลือกที่

คนไร้บ้านส่วนใหญ่พอใจ นอกจากนี้ยังมีสัดส่วนของผู้ไม่เห็นด้วยกับแนวทางนี้มากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับทางเลือกอื่นๆ คือมีผู้ ‘ไม่เห็นด้วย’ ร้อยละ 27.74 ของกลุ่มตัวอย่าง (ทางเลือกอื่นๆ จะมีผู้ไม่เห็นด้วยประมาณร้อยละ 20 ของกลุ่มตัวอย่าง) ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการได้รับเงินและกำหนดให้นำเงินไปเช่าที่อยู่อาศัย ด้วยเหตุผลหลายข้อต่างกัน เช่น เงิน 3,000 บาท เป็นเงินจำนวนไม่มาก หากจะนำไปเช่าก็คงได้ที่อยู่อาศัยที่มีคุณภาพไม่ดีนัก ระยะเวลาสามเดือนน้อยเกินไป หากพ้นสามเดือนไม่มีเงินช่วยเหลือจากรัฐบาลก็ต้องมาเป็นคนไร้บ้านอีก

จากที่กล่าวมาจะพบว่า ความพยายามที่จะช่วยเหลือคนไร้บ้านออกจากข้างถนนไม่ใช่เรื่องง่าย เนื่องจากคนไร้บ้านมีความต้องการหลากหลาย เริ่มตั้งแต่คนไร้บ้านจำนวนหนึ่งราร้อยละ 20 ที่ไม่ประสงค์แม้แต่จะแสดงตัวลงทะเบียนเพื่อรับการช่วยเหลือจากรัฐ คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ปรับตัวเข้ากับชีวิตที่ไร้ที่อยู่อาศัยได้แล้ว เช่น น้าเขียว มีรายได้จากการทำงานชนของ แต่ยังคงมีความอิสระระดับหนึ่งโดยไม่ต้องมีนายจ้างประจำ ไม่ต้องทำงานตามเวลาที่กำหนด

ส่วนความช่วยเหลือด้านที่อยู่อาศัยไม่ถูกจัดให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกในทัศนะของคนไร้บ้านผู้ตอบแบบสำรวจ มีความแตกต่างอย่างสำคัญกับแนวทางการสนับสนุนคนไร้บ้านในต่างประเทศ ที่มีการเปลี่ยนกระบวนทัศน์อย่างสำคัญจากเดิม Treatment First หรือการบำบัดคนไร้บ้านก่อน ซึ่งเป็นแนวทางที่ให้คนไร้บ้านต้องแสดงถึงความพร้อมที่จะมีที่อยู่อาศัย หรือพร้อมปฏิบัติตามเงื่อนไขเพื่อรับการช่วยเหลือ ไปสู่กระบวนทัศน์ Housing First หรือช่วยเหลือด้านที่อยู่อาศัยก่อน เพราะการมีที่อยู่อาศัยจะช่วยให้คนไร้บ้านบูรณาการเข้ากับชุมชนและสังคมได้เร็ว และใช้ที่อยู่อาศัยเป็นพื้นฐานในการเชื่อมโยงกับการช่วยเหลือด้านอื่น ๆ แนวทาง Housing First ถูกใช้ในหลายประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา แคนาดา ออสเตรเลีย อังกฤษ สกอตแลนด์ เดนมาร์ก ฟินแลนด์ ฝรั่งเศส ฯลฯ (Padgett et al., 2015; Fowler et al.,

2019) ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ต่อไปว่า ทักษะของคนไร้บ้านในไทยที่ว่า ที่อยู่อาศัยไม่ใช่ความจำเป็นเร่งด่วนนั้น มิใช่การปฏิเสธความสำคัญของที่อยู่อาศัยเสียทีเดียว แต่มาจากการประเมินจากประสบการณ์ข้อเท็จจริงที่ว่า ที่อยู่อาศัยที่หน่วยราชการจัดให้โดยเฉพาะศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง เป็นสถานที่ที่ไม่มีความเป็นอิสระ ไม่น่าอยู่ อีกทั้งที่ตั้งก็อยู่ไกลจากย่านที่คนไร้บ้านอยู่อาศัย เมื่อเปรียบเทียบระหว่างการอยู่ที่สาธารณะแบบเดิมกับการไปรับการช่วยเหลือจาก พม. คนไร้บ้านที่คุ้นชินกับชีวิตข้างถนนแล้ว จึงเลือกที่จะอยู่ข้างถนนมากกว่า

ส่วนความคาดหวังที่ว่า หน่วยราชการจะจัดหาที่อยู่อาศัยที่สอดคล้องกับความต้องการของพวกเขา คือ ไม่มีกฎระเบียบบังคับมาก มีความเป็นส่วนตัว ไม่จำเป็นต้องนอนร่วมกับผู้อื่น และอยู่ในทำเลที่สามารถเดินทางได้สะดวก ก็ดูจะเป็นความหวังที่เป็นไปได้น้อย ดังนั้นหนทางที่คนไร้บ้านจะมีที่อยู่อาศัยที่มีความเป็นส่วนตัวก็ด้วยการหาห้องเช่าราคาถูกเป็นของตนเอง ดังที่ผู้วิจัยคุยกับคนไร้บ้านที่มาเช่าห้องอยู่ที่ชุมชนวัดดวงแข ใกล้สถานีรถไฟหัวลำโพง ซึ่งมีห้องเช่ารายวันราคาถูก คืนละ 70 บาท และลดราคาช่วงโควิด-19 ให้ 3 คืน 200 บาท คนไร้บ้านผู้หนึ่งตอบว่า เธอรู้ว่า พม. มีที่พักให้อยู่ และมีศูนย์คนไร้บ้านที่ไม่ใช่ของหน่วยงานรัฐให้อยู่ แต่เธอไม่ชอบเพราะไม่อิสระ ถ้าจะหาที่อยู่ก็หาห้องเช่าเองดีกว่าเพราะเป็นอิสระ เป็นส่วนตัว ไม่ต้องปะปนกับใคร

ส่วนคนที่ไม่มีเงินจ่ายค่าเช่ารายวัน และเห็นความจำเป็นของการมีที่อยู่อาศัย หากการจัดที่อยู่อาศัยมีเงื่อนไขที่พอจะรับได้ก็จะเข้าไปอยู่ ดังเช่น โอ้ พอใจกับการเคยนอนพักที่บ้านอิมใจ ของกรุงเทพมหานคร ที่ไม่มีกฎระเบียบมาก แคให้เข้าไปนอนตอนกลางคืน แล้วออกมาในตอนเช้า อีกทั้งบ้านอิมใจตั้งอยู่ที่แมนศรี ซึ่งเป็นทำเลที่คนไร้บ้านสามารถเดินเท้าจากสะพานมหลวงไปนอนพักได้จึงได้รับความนิยมจากคนไร้บ้าน แต่ปัจจุบันกรุงเทพมหานครยุติโครงการนี้ไปแล้ว อีกลักษณะหนึ่งที่เทียบเคียงกันได้คือ ศูนย์ที่พักคนไร้บ้านที่บริหารจัดการโดยกลุ่มคนไร้บ้านและมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ตั้งอยู่ที่ริม

ทางรถไฟใกล้ป้ายหยุดรถไฟบางกอกน้อย หรือเป็นที่รู้จักในชื่อศูนย์สุวิทย์ วัฒนุ มีทั้งที่พักแบบนอนรวมและห้องเดี่ยว สามารถรองรับผู้พักอาศัยได้ 58 คน สมพร หาญพรม เจ้าหน้าที่มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ให้ข้อมูลว่า ศูนย์สุวิทย์ วัฒนุ มีผู้พักเต็มตลอดเวลา เพราะแม้จะนอนรวมแต่ที่ดังสามารถเดินทางสะดวก และสามารถเข้าออกได้อย่างอิสระ คนไร้บ้านจำนวนหนึ่งจึงเห็นประโยชน์ของการพักที่นี่ ตรงกันข้าม บ้านพูนสุข หรือศูนย์คนไร้บ้านอีกแห่งที่บริหารโดยกลุ่มคนไร้บ้านและมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยเช่นกัน หากแต่ตั้งอยู่ที่วัดรังสิต ซึ่งการเดินทางไม่สะดวก ทำให้มีผู้พักอาศัยอยู่ประจำเพียง 10 คน จากที่รองรับได้ 60 คน ดังนั้นการพิจารณาการจัดที่อยู่อาศัยให้คนไร้บ้าน จำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านที่ตั้ง เงื่อนไข และลักษณะการอยู่อาศัยควบคู่กันด้วย

ข้อสังเกตประการสุดท้ายคือ ความลำบากในชีวิตที่คนไร้บ้านสะท้อนตรงกันคือรายได้น้อย ดังนั้นการช่วยเหลือด้วยการจ้างงานเพื่อให้มีรายได้จึงสอดคล้องกับความต้องการของคนไร้บ้าน แต่เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับคนไร้บ้าน ไม่ว่าจะเป็นมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยและมูลนิธิกระจกเงาต่างแสดงความเห็นสอดคล้องกันว่า คนไร้บ้านที่ใช้ชีวิตอยู่ข้างถนนมานานแล้วจะไม่ชอบทำงานเป็นลูกจ้างในลักษณะงานประจำ ดังนั้น งานรับจ้างที่สอดคล้องกับวิถีของคนไร้บ้านคือ รับจ้างอย่างไม่ประจำ เช่น รับจ้างไปเช่าพระ ที่มีคนตามไปรอคิวเพื่อได้โควตาแล้วนำโควตานั้นให้ผู้จ้างไปเช่าพระ งานแบบนี้จะมีมาเรียกสัปดาห์ละหนึ่งครั้ง ได้ค่าจ้าง 500-1,000 บาท ก็นับว่าเพียงพอ หรือโครงการจ้างวานข้าของมูลนิธิกระจกเงาที่จ้างคนไร้บ้านทำงานสัปดาห์ละ 1-2 วัน จึงเหมาะสมกว่า โดยให้คนไร้บ้านที่ประสงค์จะทำงานมาแสดงความต้องการ แล้วทีมงานมูลนิธิฯ จะนัดหมายไปทำงาน งานที่ทำช่วงแรกจะเป็นงานในที่สาธารณะ เช่น ขัดสะพานลอย ซึ่งบริษัทห้างร้านที่อยู่ในละแวกใกล้เคียงสถานที่นั้นบริจาคเงินให้มูลนิธิฯ นำมาจ้างคนไร้บ้านทำงาน โดยโครงการจ่ายค่าแรงให้ครั้งละ 400 บาท สำหรับการทำงานต่อครั้ง บางคน

อาจจะสะดวกพอใจทำงานสัปดาห์ละ 1-2 วัน บางคนอยากทำงานหลายวัน ทางโครงการก็ป้อนงานให้มากขึ้นสัปดาห์ละ 4-6 วัน ซึ่งทำให้มีรายได้มากพอที่จะไปหาห้องเช่าเองได้

ข้อที่น่าสนใจก็คือ คนไร้บ้านบางคนที่พักอยู่ที่ศูนย์บางกอกน้อย และทำงานที่โครงการจ้างวานเข้า คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนที่ได้รับการสนับสนุนทั้งด้านที่อยู่อาศัยและด้านการจ้างงาน กล่าวคือ ที่พักอยู่ที่ศูนย์โดยรวมสมทบจ่ายค่าน้ำค่าไฟให้กับศูนย์ และได้ทำงานมีรายได้สม่ำเสมอระดับหนึ่ง โดยเฉพาะคนที่ทำงานโครงการจ้างวานเข้า 6 วันต่อสัปดาห์ ซึ่งเกือบจะเหมือนกับทำงานประจำ ทำให้มีเงินออมมากพอ และเตรียมตัวที่จะออกไปหาเช่าที่อยู่อาศัยอยู่อย่างอิสระด้วยตนเอง

ดังนั้นการสนับสนุนคนไร้บ้าน ไม่จำเป็นต้องเลือกด้านใดด้านหนึ่งระหว่างที่อยู่อาศัยหรือการจ้างงาน แต่การสนับสนุนทั้งสองด้านพร้อม ๆ กัน จะช่วยให้ข้ามพ้นจากภาวะไร้บ้านและสามารถอยู่อาศัยอย่างอิสระด้วยตนเองในระยะยาวมากกว่า ซึ่งหากพิจารณาจากแนวคิดการช่วยด้านที่อยู่อาศัยก่อน การให้คนไร้บ้านได้มีที่อยู่ที่แน่นอนเดินทางสะดวก จะเป็นพื้นฐานให้การช่วยเหลือด้านอื่น ๆ ทำได้โดยสะดวกและต่อเนื่องมากขึ้น แต่ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าคนไร้บ้านมีความต้องการที่หลากหลาย การสนับสนุนจึงต้องดำเนินการในหลายรูปแบบ บางส่วนอาจเคยชินและประกอบอาชีพที่เข้ากับชีวิตข้างถนน จึงไม่ประสงค์ที่จะรับการช่วยเหลือแบบมาอยู่ที่ในที่พักแบบนอนรวม ขณะที่ผู้สูงอายุ ผู้ที่สุขภาพไม่แข็งแรง จะมีแนวโน้มต้องการที่พักอาศัยมากกว่าคนกลุ่มอื่น แต่หลักสำคัญคือที่อยู่อาศัยที่จัดเตรียมต้องเป็นที่พักอาศัยที่เดินทางสะดวก รวมถึงการสนับสนุนในรูปแบบอื่น ๆ สมทบ เช่น การจ้างงาน เป็นต้น ประเด็นการช่วยเหลือคนไร้บ้าน จึงยังเป็นประเด็นที่งานวิจัยชิ้นอื่น ๆ ควรให้ความสนใจมากขึ้น

บทสรุป

บทความวิจัยนี้นำเสนอความซับซ้อนของชีวิตและความต้องการคนไร้บ้านในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ระลอกแรก ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2563 ที่มาตรการปิดเมืองเป็นไปอย่างเข้มงวด จนถึงเดือนพฤษภาคม 2563 ที่จำนวนผู้ติดเชื้อลดน้อยลง และรัฐบาลผ่อนคลายมาตรการควบคุมโรค ผู้วิจัยผานระเบียบวิธีการศึกษาสองวิธี คือ วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและการศึกษาเชิงปริมาณผ่านการสำรวจ โดยใช้แนวคิดการรับรู้ความเสี่ยงเป็นกรอบแนวคิดของการศึกษา

ผลการศึกษาทั้งสองประเด็น หนึ่ง คนไร้บ้านประเมินความเสี่ยงด้านสุขภาพจากโรคโควิด-19 ของตัวเองในระดับต่ำ อีกทั้งมีทัศนคติว่า พวกเขามีภูมิคุ้มกันสูง และไม่ได้รับปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นที่ไม่ใช่คนไร้บ้านมากนัก จึงมองว่าโอกาสที่จะได้รับเชื้อมีน้อย สอง คนไร้บ้านมีความต้องการหลากหลาย ตั้งแต่คนที่มีความเคยชินกับชีวิตข้างถนน ไม่คาดหวังการช่วยเหลือใด ๆ หรือคาดหวังแค่ว่ามีสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ห้องน้ำ และที่อาบน้ำ โดยไม่จำเป็นต้องหาที่พักอาศัย ถัดมาคือกลุ่มที่ยังคงต้องการใช้ชีวิตอิสระ และต้องการมีรายได้มากขึ้นจากการทำงานแบบไม่ประจำ แล้วนำรายได้นั้นไปใช้จ่ายตามความต้องการของตัวเอง คนไร้บ้านส่วนใหญ่เห็นว่า ที่อยู่อาศัยไม่ใช่ความจำเป็นเร่งด่วน ซึ่งต่างจากในต่างประเทศที่การช่วยเหลือคนไร้บ้านเริ่มต้นด้วยความช่วยเหลือด้านที่อยู่อาศัยก่อน และเสริมด้วยการสนับสนุนด้านอื่น ๆ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะคนไร้บ้านส่วนใหญ่มีภาพจำเกี่ยวกับสถานที่ที่รัฐจัดให้ในทางลบว่าไม่เป็นอิสระและที่ตั้งที่อยู่ไกล จึงเลือกที่จะอยู่ข้างถนนมากกว่า หากจะประยุกต์แนวทางในต่างประเทศมาใช้ ความช่วยเหลือด้านที่อยู่อาศัยจะต้องมีเงื่อนไขที่ดีพอจึงจะจูงใจให้คนไร้บ้านเต็มใจรับบริการ ซึ่งจะทำให้การช่วยเหลือด้านอื่น ๆ เช่น สนับสนุนการจ้างงาน ทำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

เชิงอรรถ

- ¹ รายงานนี้สรุปมาจากส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยเรื่อง ‘โครงการผลกระทบของโควิด-19 ต่อชีวิตของกลุ่มคนไร้บ้านและคนจนเมือง’ ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคนไร้บ้าน ผู้วิจัยขอขอบคุณมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มพศ.) และมูลนิธิกระจกเงา ที่ช่วยเหลือในการเก็บข้อมูลแบบสำรวจ รวมถึงขอขอบคุณคุณนันทกร วิฑูรสุนทร ผู้ช่วยวิจัยที่ทำงานอย่างแข็งขัน อย่างไรก็ดี หากงานชิ้นนี้มีข้อบกพร่องย่อมเป็นความรับผิดชอบของผู้วิจัย มิได้เกี่ยวข้องกับแหล่งทุนและผู้สนับสนุนแต่อย่างใด ชื่อของคนไร้บ้านทั้งหมดในบทความวิจัยนี้เป็นชื่อสมมติทั้งสิ้น หากพ้องกับชื่อของท่านใด ถือเป็นความบังเอิญเท่านั้น
- ² แม้ต่อมาหลังจากงานวิจัยนี้เสร็จสิ้น และมีผู้เสียชีวิตข้างถนนปรากฏเป็นข่าวในช่วงเดือนกรกฎาคม 2564 จากการแพร่ระบาดของเชื้อโควิด-19 สายพันธุ์เดลต้า ผู้วิจัยไปสอบถามข้อมูลเพิ่มเติมจากคนไร้บ้านที่อยู่ในละแวกถนนราชดำเนิน บางคนบอกว่า ทราบเรื่องที่เกิดขึ้นแต่ไม่ได้ตื่นตระหนกมากนัก สงสัยว่า ชายผู้นั้นสูงอายุ หรืออาจเป็นโรคประจำตัวจึงอ่อนแอติดเชื้อและเสียชีวิต

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรุงเทพธุรกิจ. 2563, 17 มิถุนายน. เช็กเลย! ‘กลุ่มตกหล่น’ รัฐบาลเยียวยาเพิ่ม 4 โครงการ ใครได้บ้าง. *กรุงเทพธุรกิจ*. สืบค้นจาก <https://www.bangkokbiznews.com/politics/885404>.
- กุลธิดา พวงมาลัย และพนมพร พุ่มจันทร์. 2559. การปรับตัวด้านร่างกายของคนไร้บ้าน: กรณีศึกษาโครงการ Food For Friend ในมูลนิธิกระจกเงา บริเวณเสาชิงช้า. ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร ครั้งที่ 4 ประจำปี 2559*. เพชรบุรี: คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- คณิน เชื้อดวงผุย, อนุวัฒน์ พลทิพย์, วิบูลย์ วัฒนนามกุล, และสุภณีย์ ประเสริฐสุข. 2561. วิถีชีวิตของคนไร้ บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น. *วารสารฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, 11(2): 1341-1362.
- ชัชวาล มณฑาทิพย์กุล. 2556. *โครงการศูนย์ช่วยเหลือคนไร้บ้าน*. วิทยานิพนธ์ สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ถิรนนท์ ช่วยมิ่ง. 2562. โรคจิตเวชของกลุ่มประชากรคนไร้บ้านในเขตกรุงเทพมหานคร. *วารสารวิจัยสังคม*, 42(2): 107-152.
- นภัสภรณ์ ใจทา. 2558. *ความต้องการของคนไร้บ้านในศูนย์สุวิทย์ วัดหนู*. วิทยานิพนธ์พัฒนาแรงงานและสวัสดิการมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธัญวรัตน์ แจ่มใส และ สุระดา บุตรอินทร์. 2564. กลไกขับเคลื่อนการจัดการภาวะวิกฤติของการบริหารราชการไทย“กรณีสถานการณ์การแพร่ระบาดโควิด 19”. *วารสารการบริหารการปกครองและนวัตกรรมท้องถิ่น*, 5(3): 45-60.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. 2546. *เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน*. วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. 2560. การกวนกลับมาของงานชาติพันธุ์วรรณนา: “อยู่ ที่นั่น” กับคนไร้บ้านในมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์. *วารสารธรรมศาสตร์*, 36(2): 1-32.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. 2564. บทสะท้อนงานมานุษยวิทยาสาธารณะกรณีคนไร้บ้าน. *วารสารมานุษยวิทยา*, 4(2): 12-52.
- ปวรวรรณ เพือกผาสุข. 2561. *บทบาทของทีมนสหวิชาชีพในการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งตามแผนฟื้นฟูรายบุคคล (individual rehabilitation plans: IRP): กรณีศึกษาโครงการสร้างชีวิตใหม่ให้คนขอทาน คนเร่ร่อน คนไร้ที่พึ่ง (บ้านน้อยในนิคม) ในนิคมสร้างตนเองนาร่อง 5 แห่ง*.

วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.

ปิ่นวัฒน์ ผ่องจิต และวิไลวรรณ จงวิไลเกษม. 2558. การสร้างภาพการรับรู้ใหม่
ของคนไร้บ้านบนพื้นที่สื่อหนังสือพิมพ์. *วารสารสหวิทยาการ*, 12(1):
7-32.

พงศธร สรรคพงษ์. 2560. คนไร้บ้านที่ทอดทิ้งครอบครัว ศึกษาเฉพาะกรณี
คนไร้บ้านในพื้นที่เขตเทศบาลนครพิษณุโลก. *วารสารสังคมศาสตร์*,
29(2): 39-70.

โพสท์ทูเดย์. 2563, 1 เมษายน. ชีวิตคนไร้บ้านในสหรัฐ ต้องมานอนบนลาน
จอดรถกลางแจ้ง. *โพสท์ทูเดย์*. สืบค้นจาก <https://www.posttoday.com/world/619532>.

โพสิฐ พาณิชนกุล, ทศพล ทรรศนกุลพันธ์, เขมชาติ ตันบุญ, สรชา สันตติรัตน์,
ชัชวิน วรปัญญาภา, บงกช ดารารัตน์, ปารณ บุญช่วย, วรณา แต้มทอง,
และวัชลาวัลี คำบุญเรือง. 2560. *โครงการศึกษาและวิเคราะห์สภาพ
ปัญหาและสนับสนุนองค์ความรู้ทางกฎหมายเพื่อการพัฒนาคุณภาพ
ชีวิตคนไร้บ้าน (รายงานฉบับสมบูรณ์)*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

ภิรมกร โดมมงคล. 2562. การคุ้มครองสิทธิและการเข้าถึงความยุติธรรมของ
คนไร้ที่พึ่งในสถานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์*,
27(1): 158-191.

เมธา พันธุ์วราร. 2563, 14 พฤษภาคม. *นักซูโม่วัย 28 ปี เป็นนักกีฬารายแรก
ของโลกที่เสียชีวิตจากโควิด-19*. สืบค้นจาก <https://thestandard.co/shobushi-kiyotaka-suetake-sumo-wrestler-dies-covid-19-coronavirus-japan/> (15 พฤษภาคม 2564).

- รณภูมิ สามัคคีคารมย์. 2560. นิยาม และมายาคติกับความเป็นจริงของ
คนไร้บ้านในพื้นที่กรุงเทพมหานคร. *วารสารวิจัยสังคม*, 40(2): 155-
188.
- ราไพพรรณ บุญพงษ์ และพรชชาติริ กุหลาบ. 2557. การสื่อสารผ่านเฟซบุ๊ก
ของมูลนิธิอิสรชนเพื่อต่อรองอัตลักษณ์ของ “ผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะ”.
วารสารศาสตร์, 10(1): 201-227.
- รุสนี โช๊ะสะอิ. 2558. แนวทางการประเมินที่อยู่อาศัยของคนไร้บ้าน: กรณีศึกษา
ศูนย์คนไร้บ้านตลิ่งชัน และบางกอกน้อย. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรม
ศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วราลี ธีมวิสุทธีวรากร. 2551. ศูนย์พัฒนาอาชีพสำหรับคนไร้บ้าน. วิทยานิพนธ์
สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วสันต์ ณ ถลาง. 2549. สาเหตุของการกลับมาเป็นคนเร่ร่อน ขอดทานในสถาน
แรกรับคนไร้ที่พึ่งล้มมหาพน อำเภอมะแตง จังหวัดเชียงใหม่.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- วีรพงษ์ สุนทรฉัตรวัฒน์. 2563, 23 มีนาคม. คนละโลกเดียวกัน: บันทึกการ
ต่อแถวรับข้าวกับคนไร้บ้านในวันที่ COVID-19 ระบาด. สืบค้นจาก
<https://waymagazine.org/homeless-and-covid-19/>, (4
พฤษภาคม 2564).
- สรชา สุเมธวานิชย์. 2562. คนไร้บ้าน ดำรง คนแปลกหน้าของกันและกัน
ในระบบกฎหมาย. *วารสารนิติ สังคมศาสตร์*, 12(1): 107-134.
- อนรรฆ พิทักษ์ธานิน, มณฑกานต์ ฉิมมามี, รณภูมิ สามัคคีคารมย์, ธนายนท์
บัวทอง, ญานิกา อักษรนำ, และมธุรมาส ทาวรมย์. 2559. การสำรวจข้อมูล
ทางประชากรเชิงลึกของคนไร้บ้านในเขตกรุงเทพมหานครและพื้นที่
เกี่ยวเนื่อง (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ.

- อรอนงค์ กลิ่นศิริ. 2561. *ตั้งสวรรค์ปานอเวจี: การสร้างโลกแฟนตาซีของคน
สนามหลวง*. วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อัจฉรา รักยุติธรรม, พุฒิพงศ์ นวกิจบำรุง, และวรางคนาง อุ้ยนอก. 2557. *การวิเคราะห์ช่องว่างการดำเนินงานและองค์ความรู้เกี่ยวกับคนในพื้นที่สาธารณะ: คนไร้บ้าน เด็กเร่ร่อน และผู้ป่วยข้างถนน เพื่อพัฒนา
ยุทธศาสตร์ (รายงานการวิจัย)*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ สสส.).
- TCIJ. (Thailand Information Center For Civil Rights And Investigative
Journalism [TCIJ]). 2563, 24 มีนาคม. ฟลิปปิ้นส์จัดเดินทำให้
คนไร้บ้านเพื่อลดการระบาดของ COVID-19. *TCIJ*. สืบค้นจาก [https://
www.tcijthai.com/news/2020/24/asean/10043](https://www.tcijthai.com/news/2020/24/asean/10043).
- Thai PBS. 2563, 26 มีนาคม. เปลี่ยนฮอลล์เทศกาลหนังเมืองคานส์ เป็น
ที่พักชั่วคราว "คนไร้บ้าน". *Thai PBS*. สืบค้นจาก [https://news.
thaipbs.or.th/content/290285](https://news.thaipbs.or.th/content/290285).

ภาษาอังกฤษ

- Baer H. A., M. Singer & Susser, I. 1977. *Medical anthropology and
the world system. A Critical Perspective*. Westport, London:
Bergin and Garvey.
- Bhasin, V. 2007. Medical Anthropology: A Review. *Studies on
Ethno-Medicine*, 1(1), 1-20.
- Borofsky, R. 2010. *Why a Public Anthropology?*. Kaneohe, Hawaii:
Center for a Public Anthropology, Hawaii Pacific University.
- Borofsky, R., & De Lauri, A. 2019. Public Anthropology in Changing
Times. *Public Anthropologist*, 1(1), 3-19.

- Brown, P. 1992. Popular Epidemiology and Toxic Waste Contamination: Lay and Professional Ways of Knowing. *Journal of health and social behavior*, 33, 267-281.
- Dehavenon, A. 1994. Monitoring Emergency Shelter for Homeless Families in New York City. *Practicing Anthropology*, 16(4), 12-16.
- Feldman, L. R., & Vicente Pérez, M. 2020. Living at The LUX: Homelessness and Improvisational Waiting under COVID-19. *Visual Anthropology Review*, 36(2), 379-400.
- Fowler, P. J., Hovmand, P. S., Marcal, K. E., & Das, S. 2019. Solving Homelessness from a Complex Systems Perspective: Insights for Prevention Responses. *Annual review of public health*, 40, 465-486.
- Glasser, I., & Bridgman, R. 1999. *Braving the Street: The Anthropology of Homelessness (vol 1)*. New York: Berghahn Books.
- Guise, A., BurrIDGE, S., Annand, P. J., Burows, M., Platt, L., Rathod, S. D., Hosseini, P. & Cornes, M. 2022. Why were COVID-19 Infections Lower than Expected amongst People Who are Homeless in London, UK in 2020? Exploring Community Perspectives and the Multiple Pathways of Health Inequalities in Pandemics. *SSM-Qualitative Research in Health*, 2, 1-9.
- Higgins, R., Martin, E., & Vesperi, M. D. 2020. An Anthropology of the COVID-19 Pandemic. *Anthropology Now*, 12(1), 2-6.
- Kleinman, A. 1988. *The Illness Narratives: Suffering, Healing, and The Human Condition*. New York: Basic Books.
- Lawlor, D. A., Frankel, S., Shaw, M., Ebrahim, S., & Smith, G. D. 2003. Smoking and Ill Health: Does Lay Epidemiology Explain the

Failure of Smoking Cessation Programs among Deprived Populations?. *American Journal of Public Health*, 93(2), 266-270.

McGranahan, C. 2014. What is Ethnography? Teaching Ethnographic Sensibilities without Fieldwork. *Teaching Anthropology*, 4(1), 23-36.

Montgomery, M. P., Carry, M. G., Garcia-Williams, A. G., Marshall, B., Besrat, B., Bejarano, F., ... & Mosites, E. 2021. Hand Hygiene During the COVID-19 Pandemic among People Experiencing Homelessness-Atlanta, Georgia, 2020. *Journal of community psychology*, 49(7), 2441-2453.

Padgett, D., Henwood, B. F., & Tsemberis, S. J. 2016. *Housing First: Ending Homelessness, Transforming Systems, and Changing Lives*. New York: Oxford University Press.

Pixley, C. L., Henry, F. A., DeYoung, S. E., & Settembrino, M. R. 2021. The Role of Homelessness Community Based Organizations during COVID-19. *Journal of Community Psychology*.

Rew, L., Yeagain, O., Peretz, C., & Croce, E. 2021. "I'm Losing Everything All Over Again".: Responses from Youth Experiencing Homelessness during the COVID-19 Pandemic. *Archives of psychiatric nursing*, 35(6), 653-657.

Rodriguez, N. M., Lahey, A. M., MacNeill, J. J., Martinez, R. G., Teo, N. E., & Ruiz, Y. 2021. Homelessness during COVID-19: Challenges, Responses, and Lessons Learned from Homeless Service Providers in Tippecanoe County, Indiana. *BMC Public Health*, 21(1), 1-10.

Singer, M., & Rylko-Bauer, B. 2021. The Syndemics and Structural Violence of the COVID Pandemic: Anthropological Insights

- on a Crisis. *Open Anthropological Research*, 1(1), 7-32.
- Slovic, P. 1997. Trust, Emotion, Sex, Politics and Science: Surveying the Risk-Assessment Battlefield. *The University of Chicago Legal Forum*, 1997(1), 59-99.
- Team, V., & Manderson, L. 2020. How COVID-19 Reveals Structures of Vulnerability. *Medical Anthropology*, 39(8), 671-674.
- Trostle, J. A. 2005. *Epidemiology and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Visetpricha, B. 2012. The Insecure Lives of Japanese Homeless in The Age of Globalization. In Banpasirichote, C., Doneys, P., Hayes, M., Sengupta, C. *Mainstreaming Human Security: Asian Perspectives*. (pp. 121-135). Bangkok. Chula Global Network. And International Development Studies Program, Chulalongkorn University.
- Visetpricha. B. 2015. *Structural Violence and Homelessness: Searching for Happiness on the Streets of Manila, the Philippines*. Dissertation in Anthropology. University of Wisconsin-Madison.

